

Sur la carschen e digren della populaziun el Grischun

Autor(en): **Pfister, Alexander**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **28 (1914)**

PDF erstellt am: **22.06.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-190217>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Sur la carschen e digren

della populaziun el Grischun

da

Dr. Alexander Pfister.

Per plidar sur la carschen e digren della populaziun, eis ei necessari, de risguardar las relaziuns soziales, politicas, economicas dil pievel; tier in tal studi maunca a nus il material. Igl auctur sto perquei se contentar de porscher ina gronda part dil material rimnau, se recomdont a tuts lecturs per l'augmentaziun de quel.

Percurent las tabellas e quellas cuortas reflexiuns, vegn il lectur ad anflar sez, cun tgei premura ils Rev. Signurs plevonts han attribuiu il material, principalmein las glestas de naschient-schas, mortoris e matrimonis. Ein quellas era buca pertut adina complettas, ni forza exactas, sche dattan ei en general ina intuiziun dellas relaziuns en vitgs e vals. Jeu exprimel als *Rev. Signurs plevonts* miu bien engraziament. Dasperas vi jeu buca tralaschar de menzionar igl agid, che Signur *president cirquital G. B. Capaul* a Lumbrein ha prestau; quei versau e premurau scrutatur della historia grischuna ha furniu agl auctur bia material concernent la vischnaunca de Lumbrein. Miu bien engraziament era ad el.

Naturalmein ei era la fetg voluminusa ed extendida literatura vegnida consultada. En ina delucidaziun cun caracter plitost popular tralachein nus de menzionar ella. Per furnir in studi sur il Grischun, sco Gisi e Franscini per la Svizzerza (Gisi, *Die Bevölkerungsstatistik*) ni sco nos statistis a Bern, drova ei in material complet ed exact. Quei era all'entschatta buca mia intenziun. Jeu volevel en general rimnar ton sco pusseivel il material e paregliar el cun las ideas, che pievel e scribents han sur la carschen e digren della populaziun el Grischun. Suenter po quei material survir ad in studi sur la mutaziun della populaziun ellas alps en general.

Igl auctur.

○ zildi observein nus cun gronda atenziun mintga progress en l'economia privata e quella dils stadis, e sco buns statists masirein nus il prosperar de mintga interpresa cun zeffras. Suenter la carschen della quantidad giudichein nus en general sur il svilup de trafic, economia privata e nazionala. Quellas conclusiuns ein en general giustificadas, aschi lunsch sco nus quintein materialisticamein, senza risguard als beins ideals. Mo en quei senn volein nus far ina emprova, de delucidar la domonda sur la carschen e digren della populaziun grischuna, spezialmein en las valladas romontschas. Risguardond las relaziuns de nos archivs, che porschan mo de rar in document ord il temps medieval, para ei tuttavia nunpuseivel, de plidar sur quella domonda e da differentes aucturs vegn adina affirmau, che tuttas premissas per tractar quella domonda maunchien tier nus, sco en auters loghens, tochen tier l'emprima dumbraziun dil pievel Grischun da 1780. Tonatont volein nus empruar de meditar sur quella caussa e nossas reflexiuns han ademplier lur intent, sche ellas laventan empau interess per la historia de nossa economia, ni sch'ellas animeschan in lectur ni l'auter de completar quei material.

Mo cun „tgi sa“ e „po dar“ volein nus buca operar memia bia. Atras tut il temps antic e tochen el 16 avel tschentaner stovein nus dentont se contentar cun calculaziuns approximativas, che se baseschan sin relaziuns e factums historics.

Gia avon ca 2000 onns raquintan Strabo ed auters romans, che nossa tiara eri populada fetg, ge memia fetg. Ils vegls Rets, che habitavan lu en nossas valladas vivevan dalla tratga de biestga e fagevan dasperas rapina. Tut quei, che la historia plaida dad els, lai constatar, che els erien numerus. Sin tuts mauns maven lur roschas el combat, encunter Helvets e Germans; mo la pli gronda queida havevan els dals Celts, che habitavan en la planira dil Po. Cun quels vivevan ei en discordia, e penetravan ils Rets sur lur montognas ella planira, sche deva ei nagin perdun. Strabo, che raquinta a nus sur lur demanar, sa era de dir, che els hagian giu miseria de vivonda. Era quei lai

concluder, che la tiara eri a proporziun bein populada. Adina sto ins dentont risguardar, che era igl imperi roman eri lu buca populaus sco nos stats ded ozildi ed era la Rezia buc. Igl onn 196 avon J. Ch. ha Ruma conquistau Como; da quei temps entscheiva il combat cun ils habitonts dellas montognas alpinas, e Drusus e Tiberius han lu finiu quel igl onn 15, mo la ferma resistenza, che quels pievels han fatg, lai supponer in grond diember de combattants.

Sut il domini roman ha il Grischun u quella part della Rezia giu ina semiglionta sort sco autras tiaras conquistadas. Ils romans consideravan en in tal cass tiara e pievel sco lur fatg e disponevan leusura libramein; aschia eran ils Salassers ellas alps occidentalas vegni vendi sin in ingant sco sclavs. Era ord la Rezia han Drusus e Tiberius manau davent la gronda part dils umens giuvens e vendiu els ella sclaveria. Els hagien schau anavos mo in sufficient diember, per cultivar la tiara. Schege che Strabo raquinta della Rezia en general, sche ei la sort de tuts pievels retics bein stada fetg semiglionta. Entgins pievels retics, di Strabo, seigien vegni exterminai.

Era durant ils temps suondonts han ils romans se profitau dils Rets per lur legiuns, e quei caracter uregius e curachus ha saviu se mantener sut las armas romanas. Nos Rets appartenevan naturalmein buca allas legiuns burgheisas, mo tont pli numerus eran els representai ellas cohortas auxiliaras. L'entira Rezia furneva silmeins sis cohortas (4800 umens) schuldada. Per part survevan quellas roschas egl extern, en Cappadocia e viers las planiras ungaresas ella Panonia. Mo dasperas formava la giuven-tetgna a casa ina milissa ni armada miliza e s'exercitava ellas armas, per sustener la pintga armada romana ella Rezia encunter gl'inimitg viers mesanotg. Quella milissa numnava ins gäsats (perquei che els portavan ina lonscha curta), ed ella formava roschas de 600 umens. Nus stovein supponer, che nies pievel retic hagi pia per gronda part protegiu sez sias vals, ed era pli tard, suenter che Marc Aurel haveva augmentau sia armada en las contradas reticas, vegnan ils Rets a haver battiu encunter las rigurusas attacas dils Alamans entuorn 268—288 sper la garnischun romana. Con lunsch, che nies pievel ha lu pitiu sut quellas ujaras, sa-vein nus buca constatar, ed aunc meins selai ei eruir, sche la muria, che ha en quei temps, entuorn la mesadat digl tierz tschentaner en entginas parts digl imperi raffau davent la mesa-

dat della populaziun, hagi regiu en nossas valladas. En mintga cass haveva la Rezia entuorn il tierz e quart tschentaner bunas relaziuns economicas. L'agricultura prosperava. Sut il domini roman era la cultivaziun della vit e dil garneci vegnida propagada. La produenziun surveva buca agl export, mo al manteniment dil pievel, e quel stoveva pia star en proporziun cun la produenziun. Ualvess se schass ei capir, che il tschunavel e sisavel tschentaner hagien portau gronds progress. Quei temps dell'emigraziun dils pievels ha cert portau disturbis e pupira era a nossa tiara. Ils Alamans han en quei temps traversau ils culms ed arrivai tochen a Blinzuna, ed arrivond ils Langobards 568 ell'Italia superiura, han ils Rets serrau lur valladas, per impedir l'invasiun de quei pievel. Mo aunc alla fin dil sisavel tschentaner ei il duca franconic Golo marschaus cun sia terribla rateina (591) atras la tiara encunter ils Langobards. Nossa historia resda nuot sur las relaziuns de nies pievel en quei temps, mo quels eveniments laian concluder sin trists dis ed onns. Il pievel vegn en quei temps a haver pituu sut las consequenzas dell'ujara, sco pupira e malsognas.

Viers la fin digl otgavel tschentaner era pia nossa tiara forza meins populada, che el temps roman, mo tonatont anflein nus el testament digl uestg Tello anno 766 quasi tut ils vitgs della Surselva e dasperas aunc uclauns, che existan buca pli, e pondererein nus leutier aunc, tgei che ils beins digl uestgiu producevan lu en garneci, sche savein nus buca crer auter, che ei hagi muncau ni forzas de luvrar, in stumis de tuchiar. Per exempel duvrava l'acla da Fenils sut Schlans 80 mutschs graun de sem (1 mutsch ei 43,5 liters ni miez malter). Scharans ed Almens furnevan el 10 avel tschentaner agl uestg 700 mutschs garneci e 320 magnucs caschiel, Tavau als Signurs de Vaz 473 magnucs caschiel, 168 bratscha teila e 1000 peschs. La Stussavia dumbrava 13 uclauns, ed ils documents plaidan da 486 dretgs de vaccas ell'alp Camana. Quei tut ha mo ina valeta relativa, per ponderar sur il diember della populaziun, mo la tratga de de biestga, la produenziun de pulment e garneci domondava forzas,¹⁾

1) El 14 avel tschentaner para ei esser midau tier nus sco en auters loghens. Las fieras da biestga a Ligiaun e Varese e Milaun domandavan biestga giuvna e portavan daner blut, il caschiel entschaveva ad ira quella via ed en Valtellina; in stoveva haver pli bia fein per l'envernonda, e la produenziun de garneci cala cun quei empau. Leutier entscheiva lu aunc il survetsch militer tier las pussonzas; el pren navent las forzas e lai engaldir l'agricultura.

e la biara bratscha teila, numnada tscheu e leu, fageva seser femnas en taler.

Ins savess forza pretender, che ina gronda part dellas pleivs e caplanias vegnien allegadas per el 10 avel tschentaner. Riein e Pitasch 960, Sursaisa 966, Domat 976, Flem, Glion, Ruschein, Siat, Ladir, Rueun, Andiastr, Schlans era per el 10 avel tschentaner, Breil (1184) egl 12 avel, e Tujetsch (1229), Sumvitg (1268), Sagogn (1282), Luven, Trun e Fidaz egl 13 avel, Sagogn, Tuora (1333), Mustér S. Gion (1338), Medel, Peiden (1345), Vrin, Murissen, Vignogn, Surcasti, Tersnaus, Lumbrein, Degien S. Víctor (1355) e Vallé el 14 avel e finalmein St. Martin-Sursaisa 1406, Mustér 1420, Trun S. Anna 1424, Stussavia 1441, Valendau 1473, Arosa 1477, Degien S. Bistgaun 1494. Mo nus stovein considerar, che quellas baselgias hagien per part forza existiu liung temps, avon che esser numnadas en ils paucs documents existents. Ins sa mo ponderar, che Schlans vegni numnau 766 da Tello, sia baselgia ca 200 onns pli tard e Breil per 1184. Autras relaziuns plaidan era per ina carschen della populaziun el 11 avel tochen 14 avel tschentaner. Quei ei il temps, nua che la populaziun tudestga arriva tier nus, principalmein per colonisar ils aults e se mischedar leu cun la populaziun indigena; minieras vegnan aviartas, ed il transit sur ils culms pren pli grondas dimensiuns, all'entschatta aunc senza la concorrenza dil Gotthard.

Entuorn 1348–1350 ha dentont ina terribla catastrofa sminuiu nossa populaziun. Quei ei stau l'emprima muria, dalla quala la historia de nossa patria sa resdar. Navigaturs havevan importau ella a Genua. Auas grondas, fomaz, onns de saleps, tiara triembels d'ina stermentusa vehemenza havevan gia fatg tema e sgarschur, sco ils chronists resdan, e la muria ha lu priu la tiarza ni quarta part dils pievels dell'Europa. Ils marcaus de commers dell'Italia, che eran avon stai fetg populai, han piars lur populaziun, per part per mai pli se restabilir. Ella Sicilia seigi miert miez milliun, a Siena 80000 carstgauns en tschun meins, el contuorn ded Avignon 16000 en in meins. Dals paders franciscaners, che tractavan ils malsauns en tuttas tiaras ein 124430 morts. A Strassburg seigien 16000 e Basel 14000 habitonts morts. Dad ina porta digl marcau tras la via principala tochen tier l'otra porta digl marcau eran mo treis létgs en vita. El Grischun ha la muria era regiu cun tutta vehemenza, e dals

paders della claustra a Mustér, che se dedicavan als malsauns, ein mo Giachen de Planaterra e Gion de Maladers cun lur avat Thüring d'Attinghausen vegni preservai della muria. Dals subdits digl avat de Favèras eran 2000 morts.

Tgei consequenzas, che quella muria ha giu per il Grischun, savein nus reflectar. L'economia ha pitü grondamein, ei muncava forzas per tut, certs uclauns san lu esser morts ora, praus daventai pastira, ni silmeins vegni cultivai mo malamein. Suenter talas surlischadas observan ins dentont en general ina gronda carschen dils pievels, e quei sa ins supponer, che seigi era stau cheu il cass, quella canun stovessan nus crer, che nossas vals fussien avon quella muria stadas populadas bia pli fetg, che ussa e che tuts auters temps; pertgei il temps digl 16 avel tochen all'entschatta digl 19 avel tschentaner muossa anzi ina digren, sco nus vegnin ad udir pli tard. In sa dentont era strusch crer, che quella stermentusa sgarsada da 1348—1350 seigi vegnida ulivada el dequors da 150—200 onns, ed aschia resta ei a nus mo la supposiziun, che nos aults, nossas vals e spundas senza las vischnaucas centralas hagian mai giu suenter quei temps ina aschi gronda ni pli gronda populaziun. Ge en certs loghens della Svizzerha en quei temps la populaziun priu giu, aschia a Turitg, che haveva 1357: 7—8000 habitonts; 1408: 5300—6400; 1467: 4500 habitonts. Cheu han las epidemias ed ujaras occasionau grondas sperditas. Per il Grischun vegn quei meins en consideraziun. Consultein nus ils chronists sur il temps, sche audan ins denter auter bein a pliront sur schliats onns e miserias de tuttas sorts. 1361 ei la muria aunc rut ora a Cuera e ha raffau davent bia gleut, 1362 ei la stad stada calira, e gl'unviern 1363 ha portau nevadas e ferdaglia, che igl lac de Turitg era serraus e ha per Venderdis Sogn ils 23 de mars entschiet a sgerglar. Era la stad ei stada freida e ha occasionau fomaz. Ultra da quei ein 1362 e 1363 bia biestga ventschida d'ina epidemia. 1364 ei lu stau in onnde saleps. Els vegnevan, sco ei vegn raquintau, en neblas, che stgirentavan igl solegl, ed en plirs loghens tuccava ins d'ensem per spuentar quella vermaneglia. Era ils onns suondonts era il fretg fallius. Quei ei il quors dil mund e ha en mintga cass giu pauc muntada per la mutaziun dil pievel. Dasperas han ge era ils buns onns buca muncau. 1376 era tut bienmarcau, principalmein il garneci.¹⁾ Il medem vegn raquintau dals onns 1339

¹⁾ Ina buna vacca pagava lu 3 Pfunds Heller ni 1½ rensch d'aur.

e 1382, 1420, in onn, che las tschareschas madiravan gia la fin d' avrel, e fritgeivels ein lu era stai ils onns 1428, 1442 e 1448.¹⁾ Ils chronists menzioneschan era in onn de pestilenza e surtut ils onns de grondas ferdaglias e nevadas e las stads de gronda calira. Ils anniversaris de Breil, Trun e Tujetsch raquantan lu era ils fatgs pli detagliadamein. Viers la fin digl 15 avel tschentaner udin nus danovamein, che la muria regi ella Valtellina. 1468, 1476 e 1495 vegn ella menzionada. 1493 eis ella era rut ora a Flem. Mo sur il diember dellas unfrendas en quei liuc savein nus nuot. En general ei quei tuttina stau buns temps (1350—1500) per nossas montognas, e la populaziun sa era esser carschida, tonpli che ils chronists menzioneschan de rar pestilenzas ni epidemias el Grischun sez. Con fetg, che nossas vals eran lu populadas, sa ins valetar ord differentas caussas. 1472 vegn raquantau, che 300 umens de Tavau seigien marschai viers Casti el combatt. Quei lai concluder sin ina populaziun de 1500—1800 habitonts (1808: 1827 habitonts) 1540 udin nus per l' emprima gada d' in diember dils habitonts dellas treis ligias. Lur caus se lamentan, che la Confederaziun hagi serrau igl export de garneci encunter nossa tiara e cheutras surdau 200000 olmas al fomaz.²⁾ Dumbrau havevan las autoritats mai il pievel, mo forza numnau approximativamein il diember dils habitonts ellas treis ligias (e tiaras subditas?) forza tenu sil bia e buca sil pauc.

Risguardein nus dentont la sort de nies pievel da 1540—1780, tier l' emprima dumbraziun, sche savein nus strusch dubitar, che quellas zeffras seigien datier della verdat. Pertgei el 16 avel e 17 avel tschentaner vesein nus schminuir il pievel, e ponderont ils eveniments da 1500—1540 vegnin nus tier la conclusiun, che in *pli ault diember* hagi il pievel dumbrau avon l' ujarra da 1499.

¹⁾ 1473 ha ei 12 jamnas buca pluiu; ils uauls berschavan, las alps eran senza aua e stovevan scargar. Gia il fevrer flureva la pumera, il matg mava ins a meder. Igl October flureva la pumera per la secunda gada, e da S. Martin eran las tschareschas puspei madiras. Il vin custava in Heller. 1484 custavan 3 masiras vin 1 Pfennig (ca. 2¹/₂ Centim) ed in malter garneci a Rorschach 15 Schillings (ni 60 bluzgers). In rensch fa 70 bluzgers, ni 60 rizzers ni 15 bazu ni 420 hellers e valeva lu ton sco ussa 5 francs e 60 centims.

²⁾ Fortunat Sprecher quinta all' entschatta digl 17 avel tschentaner sin 120—150000 habitonts (ligias e subdits). Igl engles Cox el 18 avel tschentaner 54000 ella ligia grischa, 29000 ella ligia della casa de Diu e 15000 ella ligia dellas X dertgiras, total 98000 e 87000 subdits.

L'ujara haveva domendau sias unfrendas, el combat e tras fomaz. Ils onns 1501, 1502, 1504, 1509 han leutier aunc portau schliattas racoltas. Igl unviern de 1514 era schi freids, che ins saltava a Basel sil Rhein; ils mulins havevan nagina aua, ed en divers loghens cugeva ins salin ell' aua per munconza da farina e paun. Cun 1538 entscheiva ina perioda da buns onns e perfin 1540, in onn de calira (dals 28 de fevrer tochen 19 de September ha ei pluiu mo quater gadas), ha furniu undreivlamein fretg. Mo la tiara ha quels onns (da 1500—1550) pitiu il pli della muria, e cun ella entscheiva la digren della populaziun a riguard il diember.

La muria.

Ella Svizzerza haveva la muria regiu gia 1502; ellas treis ligias ed en Valtellina ha ella pér 1512 domendau pli bia unfrendas, a Bormio 450 persunas. Las redunonzas ufficialas vegnevan leu tenidas ordaviert sin in prau. 1520 eis ella puspei rutt' ora a Bormio, e quei onn ein leu 2000 persunas mortas. 1530 eis ella turnada el Grischun, e Bifrun raquinta, che ella hagi portau la mort a 5000 persunas el Grischun. En Giadina ha ella regiu a Campovast; aunc la stad 1531 domonda ella sias unfrendas a Scharans (Ulrich de Marmels). Gia 1541 rumpa ella danovamein ora a Zuoz, ed era 1545 vegn ella aunc menzionada en Giadina aulta. Cun pli gronda vehemenza tuorna ella 1550. Fortunat Sprecher pretenda, che Cuera hagi piars 1600 persunas (Bifrun di 1500, Campell 1300). Quella muria da 1550 ei lu era serasada ora ella Surselva. En Stussavia ein 155 persunas mortas, a Breil¹⁾ 316 a Trin 205. En mintga cass han era auters vitgs ed uclauns giu lur grevas sperditas, mo nus havein naginas¹⁾ novas. En Giadina ei numnau mo in cass a Suosch, e quel era runaus en.

L'ujara ell'Italia e Germania schava dentont nagin ruaus, e 1556 pren la muria a Cuera puspei 1400 persunas. Puspei para ella esser penetrada en Surselva. A Tujetsch raffa ella davent 600 persunas. Sche ella cala allura si ni buc, ei buca de leger, mo ils onns suondonts grasescha ella pli che mai. 1560

¹⁾ A Breil ha la vischnaunca concludiu ils 17 de Schaner 1533 de augmentar igl niev anniversari della pleiv tras il contegn digl vegl. La vischnaunca ha lu per quei intent giu elegiu siat ni plis dils pli sabis e prudents umens cun buna memoria per quella missiun.

mieran a Cuera 1400 personas. A Chiavenna mazza ella 1564 en 14 meins duas tiarzas della populaziun, e dallas tiaras subditas anora penetrescha ella puspei a Cuera, a Zizers, Malans e Schiers ed era ella Surselva. Cuera piarda puspei 13—1400, Flem 346 e Breil 180 personas. Semigliontamein ha l'epidemia cert era tuccau las autras vischnuncas, dallas qualas nus havein naginas novas. Mo dus onns pli tard 1568 grasescha la muria en Tujetsch e 200 personas ston morir. La muria para lu tschessar, ed autras meins grondas tribulaziuns sco l' aua gronda de 1566, che haveva devastau la Giadina aulta e las nevadas e schaltiras de 1571 ed il suondont fomaz, han turmentau en outra moda il pievel.¹⁾

Igl onn 1577 vegn ina pestilenza danovamein menzionada, 1580 puspei; mo pli vehement grasescha ella lu 1581. A Tusaun entscheiva ella da daniev 1581 e cuoza onn e miez. Cheu mieran 350 personas. Da leu anora domonda ella sias unfrendas els vitgs de Montogna (800 personas), en Schams 700, a Cazes 150, a Seglias 100, a Rheinvald 748; ella se rasa ora en Portenza, e dus vitgs piardan leu ensemen 500 personas, aschia raquinta il chronist Ardüser. Cheutier vegn la stad 1581 aunc la virola, che sgrasa denter ils affonts. Pli stermentus grasescha la muria 1584 ed 1585, ils onns *della muria gronda*.

La stad digl onn 1584 ha ella encuretg sias unfrendas sillas rivas digl Rhein anteriur: a Tomils (200 personas), a Scharans (150), a Pasqual ed Almens (els 100), en Montogna (en quater loghens 30), a Savognin (30), a Riom (20). Aschia raquinta Ardüser, il chronist. Era ella Surselva hagi ella priu ina gronda part della populaziun, aschia a Siath 150 personas. E las annalas della Claustra de Mustér raquintan, a Tujetsch seigien 800 morts, a Mustér 500 e Sumvitg 450, en quels dus onns 1584 e 1585.²⁾ La muria era 1585 lu era se rasada ora pli lunsch en Sursaissa romontscha ed en Bergaglia. Ardüser pretenda, en Sursaissa romontscha hagi ella occasionau 3000 mortoris; Savognin hagi piars 350,

¹⁾ Iglunviern 1571 manava ins la rauba sin schliusa da Constanza a Bregenz e fageva tscheiver sil glatsch. Dasperas regeva fomaz, che ins anflava perfin gleut morta cun pastg en bucca, ed auters fuvan la preda dils lufs.

²⁾ Ardüser scriva, la stad 1584 seigien a Tujetsch 500 personas mortas. Ina gliesta ord igl anniversari de Sumvitg ei da paregliar egl Ischi, II Annada. Igl urbari de Sumvitg numna era 450 olmas, in mussament, che las annalas claustralas seigien en quei grau tuttaviva verdeivlas.

Salux 300 persunas, ed a Burvein seigien en 8 casas 8, a Mons mo 11 persunas restadas en vita; a Tavau ein dals 4 de Juli tochen St. Martin 174 morts, ils quater (ussa V vitgs) hagian piars 700 persunas, ed a Vaz-sut seigien da 550 habitonts aunc 186 restai en vita. Duront quei onn 1585 hagian 50 vischnaucas giu la muria ed il Grischun giu 5000 mortoris, mo en consequenza della muria. Quellas zeffras statan per part ina cun l'otra en contradicziun, e memia ault ei il diember dellas unfrendas en Sursaissa romontscha prius. Pli carteivel eis ei, che quella vallada hagi mo 1585 piars 1200—1300 persunas. Quei onn hagi era la Lumneza giu 500 mortoris. Tier l'epidemia ei lu aunc la fom vegnida e la pupira e leutier aunc l'aua gronda. En mintga cass han era quels onns portau ina ferma digren della populaziun.

Igl onn 1587 regia la muria aunc en tutta vehemenza en Giadina. Tochen S. Martin ha ella raffau davent a Lavin 600 ed a Fetan 800 persunas;¹⁾ era a Sins, Schuls, Suosch, Giarzun, Strada, Crusch e Fuldèra domonda ella sias unfrendas. Puspei eis ella stada accompognada da carischia e fomaz. Aunc 1589 hagi la pestilenza occasionau tema e sgarschur; a Malans ein 100 morts, a Cuera vegnan 32 mortoris menzionai.

Dil tut ha la muria pari aunc lura buca calau. 1592 mieran a Cuera da S. Michel tochen Nadal 356 persunas, e 1594 serasa ella puspei ora pli fetg. Cuera ha 550 mortoris, Malans 234 (dals 4 d' Uost tochen 7 de schaner); a Fläsch mieran 88 persunas, e mo 17 casas piardan nagina gleut. Pli fetg regia ella a Spligia, Chiavenna, Vicosoprano, Glion, Urmein, Almens, Razen ed el Schanfigg; meins ferm a Chiamut, Laax, Lonsch, Grüşch, Seglias, Rodels, Tusaun, Zezras, Rueun, Malix, Pignieu en Schoms ed a Burwein. A Breil eis ella rut' ora pil di de S. Onna en la casa de Plazi Balun e priu leu sis unfrendas, las outras casas ein buca vegnidadas infectadas. A Valendau hagi ella occasionau la mort a duas tiarzas della populaziun, 400 da 600 habitonts; a Tschappina seigien 150 morts, ed ils cudischs della pleiv de Trin numnan 208 mortoris muört la pestilenza.

Nus stovein se contentar cun indicar las zeffras;²⁾ tutta tema e sgarschur, las tribulaziuns e sur la trista sort de quellas generaziuns sa il lectur ni la lectura reflectar seza.

¹⁾ Mo dal mars tochen october hagi Fetan piars 559 da ses 900 habitonts.

²⁾ Quellas ein per part gestas, per part paran ei fetg arondadas.

In decenni ha nossa tiara giu ruaus; silmeins havein nus nagins indicis dell'epidemia. 1610 suenter l'ujara da Jülich ei la schuldada turnada ord Milaun cun ina pestilenza. En Giadina deigi ella haver cuzau entgin temps. Dasperas han era il Schanfigg ed ils vitgs sut Cuera giu ina gronda mortalitat a proporziun ded auters onns. Mo aschi stermentus sco a Turitg (4900 persunas) ha il Grischun buca pitiu. Las armadas, che ein lu 1622 intradas el Grischun (Baldiron) han portau il typhus ni la febra dils gniarvs, e quella malsogna, en connecziun cun autras malsognas contagiusas, han custau la vita a biara gleut en tut la tiara. A Celerina notein nus quei onn 16 naschientschas e 34 mortoris (auters onns intralauter mo 11). Principalmein la Giadina bassa e Portenza han lu pitiu fetg, ton pli che il fomaz regeva en medem temps. Quei era dentont mo l'entschatta d'ina nova perioda de gronda mortalitat.

Igl onn 1628 regeva stermentusa pupira; la racolta era fallida. En Tujetsch ha la mesadat digl pievel giu gl'entir onn naging paun, ed ina part della populaziun ha vendiu per pauc tut e bandunau la tiara, en tut entuorn 200 persunas, pign e grond; quels ein viagai a Veniescha, a Vienna ed en Holland. En medem temps ha lu era la muria entschiet a serasar. Entuorn miez September haveva la soldatesca runau ella a Cuera, e leu ein en cuort temps 60 persunas mortas. Per igl onn suenter raffa ella cun pli gronda forza. Ella penetrescha en Portenza a Schiers, Gräsch,¹⁾ Klosters e Valzeina. A Saas e Conters mazza ella duas tiarzas della populaziun. A Conters croda in culm en ina notg sco jerta sil novavel stoll. En in uclaun della Portenza hagien tut ils umens giu suenter plaz vid ina meisa cadenta, sco nus havein aunc en tegias de prada. Il meins de fenadur eis ella arrivada a Maienfeld e priu leu tochen miez september 60 persunas, silsuenter a Fläsch, Jenins, Malans, Igis, ed a Cuera han 1300 piars la vita. Cuera haveva adumbatten pertgirau ora e serau las portas a quels, che vegnevan ord loghens infectai. A Tusaun era la muria rutt' ora ils 17 d' uost (1629). Tochen el november eran 209 persunas mortas. Ils 30 e 31 d' october eran mintgadi 16 persunas en bara. Nov casas eran svidadas dal tut. 221 persunas eran fugidas, 58 malsauns ein se restabili, principal-

¹⁾ In manuscript a Tavau relatescha, l'emprima persuna el Grischun seigi morta calonda cercladur 1629 a Gräsch, e quei vitg hagi lu piars 200 persunas, Schiers 110.

mein affonts e paupra gleut. Mo quater familias han giu nagins malsauns. Denter las unfrendas eran 34 umens ed 82 femnas. Semigliont ha il pign vitg da Rongellen pitiu (28 mortoris), e Scharans (400), Seglias (136), Fürstenau (86), Almens (75), Rodels (90, da ses 158 habitonts da quei temps). A Nueina numna igl anniversari 1629: 84 e 1630: 77 mortoris. Era Tavau ha piars 114 persunas, principalmein ella val de Sertig. En Sursaisa romontscha, a Savognin ha ella 1629 occasionau 360 mortoris (igl 1 d'october tochen 28 de november 331, mo ils 15 de november 14 persunas) da ca. 700 habitonts. Mo la Giadina sa nuot della sventira, priu ora forza Campovast (37 mortoris).

Ella Surselva ha ella fatg nausch. En Stussavia ein 1629: 100 e 1630 aunc 31 morts, a Tumein 181, a Trin 1629 e 30 tenor igl anniversari quasi la tiarza part digl pievel: 300 persunas, a Flem 582, a Glion 1629 mo 6 e 1631: 59 persunas. A Breil eis ella rutt' ora igl 1 de september 1631 ed occasionau ca. 130 mortoris. Treis jamnas suenter ha ella entschiet a Schlans. Per far in idea, co ella grasava, laschein nus suondar cheu la gliesta dils morts. Ins sa cheu remarcar, co ella regia en casa de *Marti Ali*, de *Gion Muster*, de *Paul Zutt*, co ella tuorna per sias unfrendas. Ins sa nuotta smervegliar, sche tut quellas familias ein svanidas (forza priu ora ina). Dallas familias, che vivan ussa, ein naginas numnadas.

Register dellas persunas, che ein mortas della muria a Schlans 1631.¹⁾

1. Ursula Marti Ali	12. Stina Gon Muster
2. Maria Gon Muster	13. Madleina Padrut
3. Mathias Paul Zutt	14. Gon Paul Flurin
4. Albert Gon Muster	15. Ursla Gion Muster
5. Onna Gon Tumasch	16. Mengia digl Jungher Tschuor
6. Marti Ali	17. Onna Paul Flurin
7. Christ Bernard Clau Tieni	18. Mengia Plasch
8. Gon Dunau	19. Greta Padrut Gon Caspar
9. Christ digl Disch	20. Melcher Bernard Gruber
10. Barbla Padrut Gion Caspar	21. Caspar Bernard e Clau Tieni
11. Maria Marti Ali	22. Trina Marti Ali

¹⁾ Secrets da quei temps da Wolfgang Liem da Trun, plevont a Schlans. La muria ha entschiet ils 21 de settember.

23. Mengia Christ Albin	51. Paul Barclamiu ad in siu ufon
24. Piader Gon Caspar tutor	52. Balzar Wolffi
25. Paul Zutt [Eclesiæ	53. Griata Paul Zutt
26. Paul Flurin	54. Ufon digl Risch Christ
27. Trina Paul Flurin	55. Onna Melcher Vigeili
28. Muster Hans Fravi de
Axenstein	56. Jacum Disch Brincazi
29. Onna Gon Muster	57. Disch Brincazi
30. Andreia Gon Luregn	58. Dus ufons digl Risch
31. Reget Gon Luregn	59. Risch Christ
32. Ursula Caspar digl Mecher	60. Ursula putschaschst
33. Serena Hans Gallas	61. Trini digl Jacum Tieni
Schamun
34. Michel Marti Ali	62. Brincazi dil Disch Bringaci
35. Tomasch Loregn Tomasch	63. Luci Gon Sievi
36. Trina Paul Zutt	64. Onna Gon Paul Flurin
37. Onna Gon Dunau	65. Funria Risch Christet
38. Hans Bernard Clau Tieni	66. Barbla Luregn Padrutt
39. Maria Balzar Wolffi	67. Griata Christ digl Marti
40. Loregn putschaschk	68. Maria Jacum Disch
41. Bernard Clau Tieni	69. Ursula de Lumbrein
42. Gion Andrana	70. Maria Clau Tieni
43. Menga Plasch	71. Fumitgasa Luregn Tumasch
44. Julscha Plasch	72. Maria Casparin
45. Griata Plasch	73. Luregn digl Paul Flurin
46. Onna Gion de Villa	74. Onna Christ digl Juncker
Marti
47. Telgia Paul Barclamiu	75. Juncker Christ de Capaul
48. Hans digl Junker Tschens
(de Capaul)	76. Anna Melcher Jac. Aliesch
49. Barbla Piader Gion Caspar	77. Trina Balsar Caspar
50. Paul digl Jacum Tieni
Schamun	78. Dus ufons Gon de Villa

1635 ei la muria arrivada a Tujetsch, ed en cuort temps ein leu 70 persunas mortas; da leu anora eis ella s'avanzada tochen a Segnias. Era a Cuera vegnan aunc quei onn 110 cass numnai. Cun quei onn para ella calar el Grischun. Ils chronists quintan mo la sperdita da 1629 tochen 1635 sin 22000 habitonts. Clavenna hagi lu piars duas tiarzas dil pievel.

Malgrad tutta precauziun, malgrad bulettas, guardias e curontinas haveva ins stoviu schar se rasar l'epidemia. Ins ha-

veva propagau instrucziuns cun tuts remiedis per preservar de l'infecziun, ins instruiva giud scantschalla ed avertiva avon il prighel, mo adumbatten. Nua che ella entschaveva a reger, domondava ella bia unfrendas, ge fetg savens entiras familias. Il diember della populaziun era senza dubi reduzius considerablamein.

Auters motivs per la mutaziun della populaziun el 17 avel e 18 avel tschentaner.

La muria ei per part stada accompognada da pupira e fomaz; pertgei gest quels temps dell'ujara da trent'onns han portau allas treis ligias de tutta sorts cruschs. Ed ei era la populaziun buca morta muort las miserias sozias, ed ei la fom buca il grond prighel, sche han talas relaziuns indirectamein donnegiau il pievel, sia economia e siu prosperar. Igl onn 1585 e 1587 eran ils fretgs falî els aults, e pauc meglier stava ei 1588. Ils precis eran perquei fetg aults. La tschuncheisma fein custava 1585 4—5 crunas ni 6 rensch, e 1586 ina cruna ni 24 baz (112 bluzgers ni 96 rizzers). Il graun custava avon 20 baz il ster e 1586 il dubel.¹⁾ 1605 era il garneci gartigliaus; mo cun l'ujara entscheiva la pupira. Gia 1614 era tut carischia. Il ster graun custava 34—39 bazs, il ster segal 2 renschs; mo 1627 il graun gia 3 renschs (45 bazs), il segal 34 bazs, 1628 il graun 4 renschs, il segal 50 bazs, e quels precis ein restai aschia entgins onns; 1632 custava il ster garneci mo 18 bazs, mo 1635 puspei 48—68 bazs e 1638 schizun 5 renschs il ster, e perfin il ster segal 4 fl. ed 8 bazs.²⁾ Da 1650 navent entscheiva ina perioda da buns onns, principalmein da 1680—1688; 1692 ha lu danovamein portau ina carischia. Il graun, che haveva ils onns avon custau

¹⁾ A Turitg custava il malter garneci (salin ni carnun) 1540: 14,5; 1541: 12,2; 1544: 40,5; 1555: 38,6; 1564: 56,9; 1576: 19,1; 1585: 38,6; 1586: 54,8; 1590: 55,7; 1591: 29,9; 1592: 55,7; 1598: 31,7 e 1600: 39,3 francs de nossa valuta. Il preci era dependents dell'atgna racolta; il commers e la communicaziun moderna han ulivau ils precis ed impedeschan ina tala variaziun, che sto disturbar l'economia della familia.

²⁾ Per capir, tgei quei vul dir volein nus paregliar: ina vacca pleina pagava 1628 ca. 20 renschs, ina fumitgasa en buna plazza haveva 7 renschs ad onn pagaglia, in um a dis 1620: 18—20 rizzers; in glivra pischada custava 1597 mo 5 e 1627 gia 13 e 1644 puspei mo 6 rizzers. Suenter la muria

12 rizzers il ster, era per 4—5 renschs strusch pli de haver. Ins vesevi lu roschas de gleut la primavera magliont pastg. Biars havevan liung temps giu nuot auter che crestgas cotgas. Il cronist raquinta, che biars hagian lu bandunau la tiara. Era igl onn 1693 eis staus pauc megliers,¹⁾ per 1694 ei il preci curdaus. Talas calamitats eran ton pli grondas, perquei che nos vischins scomondavan igl export ord lur tiara. L'entschatta digl 18 avel tschentaner ha portau ina partida buns onns, aschia da 1728—1737 ed era aunc ils onns suondonts.

Gronda pupira ha igl onn 1770 occasionau. La raccolta era fallida muort ina trista aura, ed ins manava garneci da Clavenna sur Cuera en Germania e Svizzeria. A Cuera stoveva ins 1771 saver bien grau, de survegnir in ster per 9 renschs, ed ils vian-donts, cavalants u berniers, che mavan sul Spligia stovevan prender da casa fein e paun, che eran sin lur via buca de survegnir. En consequenza dil fomaz era il typhus ruts ora ella Svizzeria, e rugadurs, che vegnevan el Grischun, havevan runau la malsogna el Segneradi. Da cheu annora ei la malsogna se rasada ora pli u meins per tut la tiara. Ed igl onn 1770 e 1771 han perquei viu schminuir nossa populaziun danovamein. Quei era gia daventau duront il fomaz de 1692 en semiglionta maniera. A Silvaplana ein 33 morts, pia la dieschavla part dils habitonts, a Zuoz 87, e pli ni meins ha lura era la Surselva pitiu. A Trin dumbrein nus 1770: 18 naschientschas e 30 mortoris e 1771: 20 naschientschas e 31 mortoris. Pli lunsch a Flem, Rueun e Schlans observein nus naginas relaziuns ch' indicheschien l'existenza dell'epidemia da quels onns, aschia era buca en Lumneza.²⁾ Mo Breil ha lu 1772: 12 naschientschas e 46 mortoris.

muncava ei gleut e tut stoveva vegnir pagau pli fetg, 1632: in um a dis 5 bazs, in scudatur $1\frac{1}{2}$ rensch ($7\frac{1}{2}$ bazs), il setgur 8 bazs. A Turitg custava il malter: 1605: 19,8; 1613: 27,1; 1614: 41,1; 1615: 19,8; 1616: 13,5; 1621: 26,6; 1622: 52,7; 1623: 107,9; 1624: 23,8; 1627: 37,4; 1628: 65,8; 1629: 31,3; 1630: 43; 1631: 27,1; 1632: 31,5; 1633: 36,2; 1634: 35,7; 1635: 79; 1636: 88,9; 1637: 52,4; 1638: 38,1; 1639: 34,9 francs (valuta nova). Il kilo paun custava a Turitg: 1655: 15 Cts.; 1656: 20; 1657: 21; 1670: 20; 1671: 18; 1672: 16; 1673: 20; 1683: 21; 1684: 21; 1686: 21; 1692: 64; 1693: 67; 1696: 18; 1706: 21; 1727: 26; 1730: 17; 1731: 19; 1771: 70; 1795: 76; 1796: 65; 1799: 61; 1800: 63; 1816: 61; 1847: 88; 1857: 61 Centims.

¹⁾ La pupira ha portau grevas epidemias (colerina?). Andiastr ha 1693: 10 naschientschas e 19 mortoris; Vrin 5 naschientschas e 17 mortoris.

²⁾ A Turitg pagava il malter garneci 1655: 11,1; 1672: 13; 1692: 57,4; 1693: 48,2; 1694: 78,3; 1695: 23,5; 1696: 15,7; 1706: 15,3; 1770: 38,6:

Sper talas sventiras ha nies pievel aunc tscheu e leu giu sias sperditas tras lavinas ed auas grondas. A Rueras ha 1749 ina stermentusa lavina curclau 100 persunas en 23 casas e 237 tocs biestga en 39 nuegls, ed in semigliont accident ha Saas en Portenza giu. Meins gronda influenza sin la digren ha la persecuziun dellas strias giu, aschi deplorabels che quels eveniments ein.

En Mesauc ha ins 1583 truau alla mort pli che 12 e 1613 barschau 50 e bandischau 100 persunas, en Bergaglia da 1650—69: 25, a Puschlav 1672—76: 60 alla mort e 20 bandischau; 1598 a Tusaun, Schoms, Valrein 9, 1655 a Schiers 35, a Glion 1699 e 1700: 11, a Mustér (Cadi) 1590: 14 e 1675: 28 alla mort 'sil chischnè de fug. Per part era quei gleut paupra de spert, che plidava ella malsogna, tenor la superstiziun, da barlots, sco nos malsauns plaidan ussa da tercs, paschas, imperaturs ed aviatichers.

Pli gronda impurtonza per la mutaziun della populaziun han ils survetschs jasters giu.

1696 haveva il Grischun 8800 umens en survetsch jester: il regiment Salis cun 2400, ella garda svizzera duas compagnias cun 400, quater compagnias libras cun 800, 6 compagnias els regiments Greder, Stuppa e Diesbach cun 1100, il regiment Capol en Holland cun 1600 ed il regiment Albertini en Spagna cun 2400 umens. En quei ein quella schuldada, che mava senza capitulaziun egl jester buca dumbrada; mo da l'otra vart survevan era autras naziuns en quels regiments numnai, ed il diember de 8800 ei aschia memia aults. Quei diember era nominalmein 1743 carschius sin 10350 umens. Dentont astgavan era lu tenor la capitulaziun ina tiarza de quellas truppas esser nativas ord autras tiaras. Aunc 1787 havevan las treis ligias 4—5000 umens sut las armas dellas pussonzas jastras.

Pli fetg che il survetsch militar ha l'emigraziun spossau la populaziun de nossa tiara. Gia egl 12 avel tschentaner sesenflavan a Veniescha patissiers grischuns, e duront ils suondonts tschentaners ein principalmein ils Engiadines ira en quella direcziun. 1680 han Grischuus aviert cheu lur emprims cafés. Pli

1771: 53,4; 1774: 19,5 francs. 1692 pagaglia al scolast a Breil 32 renschs mintga scolar 5 bazs; 1721 ina tschuncheisma fein 3 renschs; 1771: in ster segel 7 renschs, ina crena pischada 31—35 bluzgers, ina crena caschiel 31 bluzger. 1774: ina crena caschiel 8—10 rizzers, ina masira latg 4 bluzgers.

tard viaggiaven lu principalmein calgers a Veniescha e turnavan mintga primavera cun 8—12 ducats ed in asen, che portava lur bagascha a casa, per cultivar lur funds e lu turnar a Veniescha. La familia, che restava a casa s'occupava cun l'agricultura, mo stoveva la stad pladir nagin fumeagl. 1766 ein las bunas relaziuns cun Veniescha idas alla fin, e quels emigrants ein se viults sin auters mauns sco cafetiers e sco patissiers ed en auters survetschs. Ussa turnavan ei lu meins reguladamein a casa ed occasionavan la ferma digren dil diember dil pievel. Quei vegnin nus a mussar en nossas tabellas principalmein per la Giadina da 1780—1803. Quella emigraziun portava ad enqualin il beinstar, mo spess semnai eran quels buc. Biars turnavan mai pli, u che els se ligiavan tras maridar egl jester cun la nova patria, ni che els svanevan ella pupira. Lur diember era pli gronds, che ussa, p. e. eran da 182 umens da Silvaplana 56 e dals 780 habitonts da Sent 190 egl jester. Forza empau meins savens emigravan lu ina part dils Sursilvans, e perquei eran lur relaziuns a casa per part era empau pli favoreivlas. En Giadina han ils funds piars la valeta ni ein 50—70 onns ora stai sil medem preci, perquei che paucs stimavan de cumprar e luvrar ils praus ed ch'ei muncava luvrers. En quei grau se gidavan ins cun talianers e gleut de Surmir e Tavau, mo la rendita dil pur era ton pli pintga.

Era Schoms haveva meins emigrants, che la Giadina. Cheu entscheiva l'emigraziun per suenter 1766 ed el 19 avel tschentaner en pli grond diember. La Portenza dumbrava era gia 1780 sin 7049 habitonts 452 umens en tiaras jastras.

Il diember dils habitonts en diversas contradas tochen 1780.

Reflectont tgei sort e tgei relaziuns nies pievel hagi gudiu avon 1780, savein nus supponer, che la populaziun seigi el decuors dils onns 1500—1780 en general schminuida e per part cun forza. Naturalmein dat ei contradas, che muossan mo ina pintga digren ni schizun ina augmentaziun de lur populaziun. Il mussament daten a nus las glestas dellas naschientschas e mortoris ed era dumbraziuns ni schazegiadas approximativas dil diember dils habitonts ellas diversas pleivs.

Ord Bergaglia e Puschlav mauncan a nus tuttas indicaziuns sur il diember dils habitonts el 16 avel tschentaner. 1585, suenter la muria gronda, furneva Puschlav 400 umens milissa, il medem diember sco la Giadin 'aulta, ed igl ei de supponer, che la muria, che raffava aschi stermentus denter ils habitonts della Valtellina, hagi buca muncau cheu. Campell raquinta, che Puschlav sappi metter 500-700 umens sut las armas. Quei era avont la muria gronda denter 1577—80. Quei lai supponer in diember de 2500—3500, pia pressapauc il medem sco 1803 e 1808. Entuorn 1500, pia avont las grondas epidemias da 1530, 1560 e 1566 ei la populaziun stada pli gronda. Fetg populai eran ils vitgs els aults della val Puschlav, che ein ussa per part bandunai.

La Bergaglia ha era pitiu dallas murias, Vicosoprano principalmein 1592. Dasperas ein ils mortoris a proporziun dellas naschientschas fetg numerus, Soglio ha da 1651 tochen 1800 mo in surpli da 106 naschientschas. Risguardont l'emigrazium, che se fa valer en grond diember (1806 ein a Soglio 256 absents), ei per temps ina digren capeivla. Aunc 1628 suenter diversas epidemias dumbrava Soglio 530 habitonts. Ord il diember dellas naschientschas astga ins concluder, che quels erien 1650 reduci sin ca 500 e 1670 sin ca 400; 1629 haveva la muria schminuii cheu il pievel, leutier eran in diember emigrai a Bivio. 1632 haveva Sutporta mo 150 umens per milissa. El 18 avel tschentaner crescha lu cheu la populaziun, e Lehmann menzionescha 1788: 800 habitonts, en quei ein dentont era biars absents compri. Da quei temps davent, ni da 1780—1803 va il diember anavos, e 1806 dumbra Soglio 708 habitonts; dentont ein da quels 256 absents (Casaccia 110 h., Vicosoprano 370, da quels 55 absents, Bondo 231, da quels 22 absents, Castasegna 268, da quels 36 absents). Sutporta haveva da 1580—1803: 1112 mortoris e mo 1141 naschientschas e dumbrava 1803: 2107 habitonts.

Semigliontas relaziuns ha era la Giadina, mo buca senza excepziun. Silvaplana muossa suenter la muria ina continuonta carschen; ei dumbra 1645: 312; 1660: 332; 1718: 349; 1722: 353; 1750: 357; 1756: 394; 1786: 378; 1804: 348 habitonts ¹⁾. Cun

¹⁾ Era cheu paran ils absents esser dumbrai; 1804: 233 habitonts senza ils absents.

habitonts:	1645	1660	1718	1722	1750	1756	1786	1804
Silvaplana	119	} 332	182	180	190	197	213	176
Surley	85		82	76	78	89	61	61
Campfér	108		85	97	89	108	104	111

l'emigraziun en Frontscha ed autras tiaras suenter 1766 vegn la digren, malgrad che la populaziun crescha aunc (1750—1783: 207 nasch. e 163 mortoris) el liuc. Tier l'emigraziun vegnan autras relaziuns a haver gidau. Da 1771—1783 mieran a Silvaplana 46 affonts; 9 lètgs ($\frac{1}{5}$) ein senza affonts e 38 lètgs han mo 220 affonts. Ei glei strusch dubiteivel, che Silvaplana havevi avon 400 onns tonts ni pli bia habitonts, che da present, malgrad il svilup de nies temps. *Celerina* saveva entuorn 1620 haver ca 350 habitonts ed entuorn 1780 mo ca 240. La caschun eran cheu era l'emigraziun e la gronda mortalitat dils affonts. Ins quintava lu, che sin 100 affonts mierien 50—55 avon la vegliadetgna de 10 onns. Aunc pli gronda era la digren a Samaden. Suenter tut las murias dumbrava quella vischnaunca encunter 600 habitonts.¹⁾ Mo ils onns 1650, 1673, 1692, 1693, 1694, 1740, 1754, 1762 e 1771 portan grondas sperditas. 1740 mieran 10, 1754: 11 affonts della virola e 1748 schizun 12; la malsogna de quei onn ei buca numnada. Da 1641—1770 ha Samaden 1929 nasch. e 2046 mortoris, e 1770 astgein nus quintar sin ca 400 habitonts. Aunc 1712 saveva la Giadin' aulta metter 1152 umens sut las armas e haveva entuorn 4500 habitonts; Lehmann quinta 1788 mo 4000 e 1803 dumbran ins 2955. En general havevan quellas vischnauncas pituu sut las medemas relaziuns ed epidemias. E forza era il transit aunc empau la cuolpa. Mo da Scanfs vegn ei pretendiu, ch' il diember de habitonts seigi suenter 1633 staus constants, malgrad las epidemias, che han cheu regiu 1650, 1693, 1756 e 1771.²⁾

Era el cumin Surtasna fan ins las medemas observaziuns. La muria gronda haveva priu a Lavin 600 habitonts (tenor ils chronists) ed aunc da 1763—1803 continuescha la digren (da 10 naschientscha sin 7 ad onn). Era cheu regia gronda mortalitat e l'emigraziun. 1803 ein 50 umens absents. Da Guarda vegn ei relatau, che mortoris ed emigraziun seigien da pli pintga muntada. Campell quintava, che Surtasna metti 800 umens sut las armas (pia ca 3200 habitonts). 1780 dumbrava ins senza Tarasp 1998 e cun Tarasp ca 2300. Quei ei capeivel, ponderont co las relaziuns

¹⁾ Sco a Celerina quintein nus intralauter sin ina naschientscha 35 habitonts. En loghens eis ei pli, en loghens meins che quei.

²⁾ 1788 haveva Scanfs 490 habitonts, da quels 378 burghais ed intralauter 14 naschientschas e 14 mortoris. 1650: 54 mortoris, 1693, 1756, 1771 mintgin 30 mortoris.

eran midadas, p. e. a Zernez. Zernez dumbrava alla fin digl 18 avel tschentaner 180 casas, e da quellas eran 46 vitas. Da ca. 700 habitonts era la populaziun ida anavos sin 350. Ils mortoris e naschientschas statan en nagina proporziun (da 1760—1798: 584 naschientschas e 702 mortoris).

A Suosch eran aunc 1803: 48 absents. Las tabellas muossan dasperas la disproporziun de naschientschas e mortoris era en Giadina bassa.

Nus volein buca repeter, quei che nus havein raquintau sur las murias a Suttasna ed el cumin da Remüs. Schuls, di Campell, dumbravi da siu temps, entuorn 1587: 900 habitonts. Ei para strusch carteivel, che 800 seigien morts della muria quei medem onn. Gronda ei dentont la digren era suenter quei temps. En 200 onns hagi Fetan piars 500 da siu pievel. Ei vegn relatau, che Fetan havevi el 18 avel tschentaner bein biars patissiers, viturins ni cavalants, mo nagins mistergners e paucs purs. Ed era quels patissiers seigien da 10 mo in vegni sin ina frastga verda.

Tavau era viers la fin dil temps mediavel ina vallada bein populada. La schlateina feminina lauda Campell sco biala e fritgeivla, e quellas qualitäts ha ella conservau, sco ei vegn relatau, tochen all' entschatta dil 19 avel tschentaner. Cul café hagi ins observau sblihir las bialas mattauns. Ils habitonts de Tavau eran puraglia, sco ei descha. Ei fagevan sez lur lavur senza agid jester, e mavan lu aunc la stad per temps en Giadina aulta a fenar. Vivas, spertas mattauns e schubras, versadas caserinas manavan la bigetta en casa, e la brocca latg era la principala tratga. Ina brel vin muncava dasperas mo de rar en tschaler, essent ch' ils umens augmentavan suenter ils temps de raccolta lur intrada sco berniers ni cavalants. Dasperas haveva Tavau agiens mistergners da tuttas clomadas. En giuvens onns mavan ils umens cun gronda predilecziun en survetsch militer jester, e per tard ha era cheu l' emigraziun dils patissiers entschiet e donnegiau l' agricultura e la biala simpla vita purila. Mo la mutaziun della populaziun ei cheu meins gronda. Bein han las murias caschunau impurtontas sperditas (aschia 1585 dals 4 de Juli tochen S. Martin ord 40 casas 174 persunas), mo las bunas e saunas relaziuns purilas paran per part haver megliurau quellas plagas,¹⁾ fertont che la Giadina ei mai serestabilida.

1) Frauenkirch haveva 1585 piars 200 e 1629: 114 persunas.

En las contradas dil transit fagein nus tut outras experienzas. La populaziun ei exponida al prighel dell' infecziun, e tuttas epidemias rompan ordinariamein ora cheu. Perquei han quellas contradas piars 1585, 1594, 1629 in gronda part de lur pievel. Ed era el 18 avel tschentaner va il diember anavos muort il grond diember de mortoris. Malans ha da 1750—1799 giu 1126 naschientschas e 1239 mortoris. En consequenza de quella digren ei cheu la populaziun jastra s' augmentada da ca 100 sin 200 persunas. Aunc mender stat ei ad Igis, nua che mo ils onns 1770 e 71 han priu 145 persunas. Quei vitg haveva suenter la muria 1650 mo entuorn 350—400 habitonts;¹⁾ ei para, che ils jasters hagian era cheu empleniu empau las largias. Pareglein nus las tabellas, sche muossan Termin e Mastrils meglieras relaziuns, ed era cheu sa lur occupaziun cun l' agricultura haver gidau. Ei selai buca schazegiar, con la contrada haveva pitiu els treis tschien onns. Vaz-sut haveva 1585 piars 364 persunas e dumbravi mo 550 habitonts. Cheu paran era jasters esser se colocai, ni che las zeffras ein buca gestas. Cuera haveva en 20 onns, tenor ils cronists, piars 2210 persunas, e saunas relaziuns se muossan era buca pli tard. Aunc 1751 dumbra il marcau mo 2233 habitonts.

Empau semigliont sco el Segnuradi e V vitgs eis ei a Tusaun. Ei dumbra 1600: 440, 1608: 450 ed 1629 gia 542. Quei onn mieran 209 della muria; mo la populaziun crescha era malgrad in surpli de mortoris adina; il mistregn va vi en mauns dils jasters, e quels dumbran 1806 pli che la mesadat dils habitonts. Cheu observein nus ina ferma *immigraziun*. Ideala ei quella carschen buc, e la malaveglia dils vegls burgheis de Tusaun era lu pli gronda che ussa. Denter ils mortoris remarca ins a Tusaun fetg biars affonts, da 1785—1806: 168, e mo 1797: ein 45 affonts morts della virola.

A riguard il beinstar general sa ins era buca ludar l' influenza dil transit en Schoms, sche ins considerescha l' agricultura per il fundament ne esprim interess dil Grischun. E silmeins per quei temps digl 17 avel e 18 avel tschentaner vegn ins a schar valer quei. Il transit era cul temps sesvilupaus, che el portava a Schoms ina intrada da 30000 renchs; mo il plevont M. Conrad ad Andeer, che delucidescha anno 1807 quellas relaziuns, prentenda, che quei capital seigi buca suffizients, per pagar igl im-

¹⁾ 1705: 416 senza ils jasters sesents leu.

port de bubrondas, cafe, ris, tubac, teila etc. Aschia sa ins buca quintar ell' economia d' in pievel; mo quei grond import de vinars, vin, cafe e graun era per part *ina conseguenza* dil transit, che manava il pievel naven dell' agricultura ed en siu survetsch e plantava ina certa aversiun per las lavurs purilas e per il mistregn,¹⁾ aschia che quella clomada vegneva quasi sprezada; mo ils patissiers eran cheu era da casa. Els mavan dapî 1766 culs cafetiers en Germania, Pologna, Suevia e Russia, fertont che l' immigraziun da mistergners ed autras clomadas remplazava els. Aschia haveva Andeer 1807: 140 jasters, buca burgheis e Donat 38; 1780 eran dals 1772 habitonts da Schoms 108 egl jester. Meins savens anflan ins quella populaziun sut las armas. Las epidemias havevan era cheu priu ina gronda part della populaziun (1581: 700 persunas). Dasperas muossa la mortalitat per part schizun il surpli p. e. a Pignieu ed Andeer da 1734—1782.

En Valrein haveva la muria da 1629 e 30 regiu a Nueina, ed essent che 20 schlatteinas da Spligia ein dapî lu mortas ora, sche sa ins supponer, che quei vitg hagi era pitiu. Las naschientschas ein cheu numerosas; mo la dieschavla part dils matrimonis resta senza affonts, e dasperas ein familias da 10 e 12 affonts buca rar d' anflar; da l' altra vart vegnan quels viturins buca vegls; il beiber, ils strapazs e bein enqual sventira fan bauld fin a lur vita. Mo emigrar, sco ils de Schoms, vulen els buc, ed en survetsch dellas armas anflan ins pauc quella gleut. La populaziun crescha cheu en general mo aschi ditg, che il transit e l' agricultura van ensemen.

	1669	1690	1716
Spligia	324	360	374
Medels	112	134	154
Sufers	164	186	206

Cun ils onns dell ujara 1796—1801 piarda il viturin sia fadigia; l' agricultura, che ei dentont vegnida negligida, nutrescha ed occupescha buca tuts; ei maunca leutier igl anim per quella occupaziun, ed ins sto lu emigrar.

Suenter la muria saveva Spligia (1630) haver 260 habitonts. A Nueina va la populaziun anavos; 1700 sa ins quintar 390 e 1800 ca 300 habitonts; la caschun ei il grond diember de mortoris (sin 100 naschientschas 98 mortoris).

¹⁾ La fadigia dils viturins era buca pli gronda. Els gudognavan brutto 25 bazs a di, netto in rensch e ton haveva leu mintga mistergner.

Co ei steva en Sursaisa romontscha cun l'augmentaziun suenter la muria muossan las sequentas zeffras ord protocolls de visitaziun digl uestgiu e las dumbraziuns de 1802:

	1643	1710	1735	1802
Stürvis	} 450	136	102	112
Castî				120
Alvaschein ²⁾				122
Mons ²⁾		84	110	114
Vazsu ¹⁾			551	713
Alvagni	} 288	} 500?	302	247
Fèrrera				79
Surava	} 350	} 260	80	88
Brinzeuls				100
Lonsch		215	210	221
Stalla-Bivio	150	140	162	} 257
Marmorera				
Sur ³⁾	} 550		} 208	} 291
Mulins				
Roffna				} 365
Tenizun ⁴⁾				
Conters	} 350		130	160
Riom				289
Parsons		} 380	108	89
Salux				
Savognin		530	380	365

Quintein nus approximativamein la populaziun de quels treis cumins (senza Mutten cun ca 100 habitonts), sche han els 1643: 3400 (ca), 1735: 3700 (ca) e 1802: 4083 habitonts. Mo Sursaisa romontscha ha 1802: 2390 habitonts. Ina augmentaziun concluda ins era, risguardont cheu las gliestas de mortoris e naschientschas. En general eran ils habitonts de Surses puraglia; ei anflavan dasperas era lur fadigia cun il transit de rauba, che els manavan cun bos da Cuera a Stalla. (In bov survegneva ina carga

1) Ardüser pretenda, Vazsu havevi avon la muria 1629: 900—1000 habitonts; il protocoll de visitaziun digl uestgiu numna 1623: 500 communicants.

2) A Mons ed Alvaschein 1623: 300 communicants.

3) Sur havevi 1780: 220 habitonts.

4) Tenizun dumbraiva 1804: 365 habitonts (da quels 30 absents), Roffna 1804: 107 (da quels 12 absents).

e mesa da cavagl ni 45 rupps. 1 rupp ei 12¹/₂ crena; 75 crenas grondas ein in tschener grev da 112¹/₂ glivra ni in tschener da 100 glivras; ina crena gronda ha 48, ina pintga 36 lots, ina glivra ni in pfund 60 lots).

Quella occupaziun sa strusch haver manteniu ni augmentau la populaziun; en medema masira, sco ella susteneva l'intrada en daner, spossava ella l'agricultura, che haveva senza ina aschi impurtonta intrada dil transit manteniu in pievel quasi dubel-aschi gronds. Ins pondereschi, che Savognin dumbravi 1629 aunc 700 habitonts e havevi 1585 gia piars 350. Quinta ins buca la sperdita da 1584 e nuot da 1530, 1560 e 1566, essent che las novas mauncan e che la carschen ei savens gronda suenter la muria, sche sa ins supponer, che quei vischinadi havevi alla fin dil temps mediavel varga melli habitonts, principalmein puraglia, la megliera jerta dil temps feudal, che haveva ligiau els vid lur tiara. Eran las relaziuns simplas e las pretensiuns pintgas, sche stoveva la tiara tuttina producir bia pli che els tschentaners suenter la muria. Quellas epidemias paran haver priu las forzas de lavur e caschunau la decadenza dell'agricultura, e quella ei aunc vegnida promovida tras l'emigraziun e tras la predilecziun pil transit e la carschen de quel. Naturalmein ha la concorrenza dils products jasters era donnegiau la producziun ella tiara seza; mo quella influenza selai buca paregliar cun quella dad ozildi. Ella era bia pli pintga.

La Dumliasca haveva duront las murias per part giu grondas sperditas; mo per part haveva ella priu tier, principalmein las vischnauncas silla spunda. Nus havein naginas indicaziuns sur il diember dils habitonts, mo il diember dellas vuschs dellas vischnauncas sa mussar quei:

	1589	1607	1618	1634	1780	
Tumegl	56	59	} 148	64	45	
Pasqual	39	42		37	51	
Rodels	29	28		24	24	
Tusch	12	15		13		
	} 137			} 138		
		} 144			} 120	

Dasperas eran jasters se colocai cheu ualti numerusamein; quasi ina tiarza eran buca burgheis (56 vusch anno 1780).

Las vischnauncas digl culm ni la spunda suondan:

1) Lehmann quinta ils habitonts 1790: Tumegl 316, Pasqual 294, Rodels 140, Scheid e Purz 503, Veulden 409, Trans 196.

	1589	1607	1618	1634	1780		
Scheid	41	43	} 92	46	} 72		
Purz	8	11		14		} 135	
Veulden	31	29		57			} 65
Trans	13	12		18			

Ins sa supponer, che la muria da 1629 e 30 e forza era da 1594 e 95 hagian cheu fatg pauc donn.

A Razen ein las relaziuns variontas, per temps buca disfavoreivlas, mo tonatont va la populaziun anavos suenter las murias. Quei vischinadi dumbra 1673: 274 e 1776 mo 232 habitonts. Viers la fin dil 18 avel tschentaner ei la mortalitat denter ils affonts era cheu gronda (1778: 9, 1787: 11, 1788: 7, 1796: 16, 1797: 8, 1803: 16 affonts). Bonaduz era dapi 1667 ina atgna pleiv cun ca 120—200 habitonts.

Fetg variontas ein las relaziuns ella Surselva. La Stussavia e Valendau¹⁾ havevan piars biars habitonts della muria, e Valendau ha era suenter tonts mortoris, che ins sa mo supponer ina digren. Auter eis ei a Trin. La muria ha priu da 1550—1631 pia en 80 onns 713 habitonts, ed era quella vischnaunca haveva pia il temps avon las epidemias forza 1200—1300 habitonts. Quellas grondas sperditas ein buca vegnidas remplazadas, mo il pievel crescha per temps cun forza; Trin ha 1693: 601; 1709: 630; 1716: 690; 1726: 651 habitonts. Quella digren denter 1716 e 1726 ei per part occasionada tras la gronda mortalitat da 1710—25, per part para l'emigraziun d'influenzar las relaziuns purilas en quei vischinadi, pertgei la mortalitat ei en general buca gronda per quels temps. 1803 ein a Trin 142 absents, 92 da quels el Grischun.

Las grondas sperditas, che Flem ha giu mo 1566 e 1629 e 30 dumbran 928 persunas. Entuorn 1700 saveva ei haver ca 650 habitonts, pia avon las epidemias bein pli bia che Trin, nus stimein denter 1300 e 1500 habitonts. Dapî 1690 crescha la populaziun, malgrad grevas epidemias (1754 la virola: 25 naschientschas 51 mortori). Ils da Flem maridavan bauld, havevan a proporziun biars affonts e vegnevan vegls. Landrichter Wolfgang Gieri Capol seseva 1534 ina gada a meisa cun siu bab colonnel Hercules Capol, enconoschents ord l'ujara da 1499 e la conquista della Valtellina, cun sia mumma, siu tat e sia tatta,

¹⁾ 1594 havevi Valendau 600 habitonts e lu piars 400, quei ei strusch capeivel, sche ins pareglia 1803 e la digren avon.

siu basat e sia basatta, ed el sez ei morts 1565 ella vegiadetgna da 91 onn. Campell raquinta, che tuts erien da ferma posa; Martin Capol era il pli grond schuldau grischun da quei temps. Viturins haveva Flem nagins; ils purs mavan en giuvens onns bugent e savens en survetsch militar jester. Da quels ein 18 morts a Bergamo 1629. Aunc 1810 eran 25 sut las armas dellas pussonzas. Ins ludava ils de Flem muort lur fideivladat e lur bien uorden en survetsch, ed era sco purs tenevan ei bein casa. Dasperas cantavan ei gia da vegl bein e bugent. Da vegl, sco ei para, ina buna razza de purs!

La Lumneza ha en general muort sia situaziun pitiu pauc dellas epidemias. Per igl onn della muria gronda vegn pretendiu che quella vallada hagi piars 500 olmas. Ina remarca el cudisch della pleiv a Lumbrein da 1602 declara, che ins hagi priu si sco firaus ils dis de S. Roc e S. Onna pervia dils stempraus e della pestilenza. Quei sa natural era se referir silla muria da 1594, che ha principalmein era ella Foppa dumendau biaras unfrendas, ni che quella notizia attestescha mo quei, che il cronist raquinta dils onns 1584 e 1585. La muria da 1629 e 30 para buca esser arrivada en Lumneza, silmeins mauncan tuts indicis. Suenters ils protocolls de visitaziun digl uestgiu muossan pliras vischnaucas era suenter la digren:

	1643	1716	1803	1835	1910
Camuns		130	200	121	92
Tersnaus		300	250	276	73
cun S. Martin	700 hab.	620	690	718	87
Surcasti		190	240	150	150
Uors				171	65

Uors e Surcasti han ina pintga augmentaziun dil pievel muort la fritgeivladat dils matrimonis. Ils mortoris ein cheu numerus, sche ins pareglia cun nos temps. Vrin ha 1716: 315 habitonts; suenter crescha la populaziun muort in pign surpli dellas naschientschas; gronda mortalitat muossan ils onns 1757 e 1797. Remarcabel eis ei, che igl onn della revolta 1794 ha pertut mo fetg paucs mortoris, e tuttina fagevan ils de Lumneza gliez onn, sco sch'ei fussi fomaz tier els; quei ei in niev musament, che la veglia, che fugava, eri principalmein la politica e ses affiliai, las partidas.

A Lumbrein han ils plevonts da temps en temps sco buns pasturs dumbrau lur montanera.

Conradin Muschann dumbra 1708: 579 habitonts:

Lumbrein (en vitg)	304
Surin	99
Silgin e Provaschg	89
St. Andrea, Fargliz, Nusaus, Molina e Cortinatsch	87

Pieder Tini, il plevont, dumbra 1732: 558 habitonts:

Lumbrein en vitg	282
Surin	91
Silgin e Provaschg	89
S. Andrea, Fargliz, Nusaus, Molina e Cortinatsch	76

Il plevont Gion Peter anno 1760: 530 habitonts:

Lumbrein en vitg	290
Surin	78
Silgin e Provaschg	112
S. Andrea, Fargliz, Nusaus, Molina e Cortinatsch	50

E Gion Valentin Rothmund dumbra 1776: 505 habitonts:

Lumbrein en vitg	282
Surin	66
Silgin	62
Provasg	42
S. Andrea, Farglix, Nusaus	53

Els uclauns regia la digren,¹⁾ ei van anavos, senza che la vischnaunca gudogni, seigi lu tras emigraziun ni tras in surpli de mortoris.

Viers la fin digl 18 avel tschentaner sto ins supponer ina augmentaziun. 1803 dumbra Lumbrein 630 habitonts. Pusseivel eis ei, che ils absents seigien era quintau leutier. Co ei stat cun l'emigraziun ei a nus buca clar. En survetsch dellas armas survevan ils romontschs sursilvans savens e bugent, ed era la Lumneza ha furniu sia part gia dapî il 17 avel tschentaner.²⁾

Lumbrein ei vegniu spossau sin tuttas modas. Ord quella vischnaunca eran 11 umens curdai a Rehanau 1799. Suenter furneva ni manteneva quei vischinadi dal temps della mediaziun 1803—13 quater umens sut Napoleon en survetsch franzos. Ultra de quei ha il survetsch de Frontscha da 1815 davent, il survetsch dil Papa e de Neapel domondau biaras forzas tochen 1859. Auters mavan sco latès a Milaun e survevan il latg alla schul-

1) 1887: Lumbrein 356, Silgin 45, Surin, Pruaschg 103.

2) Sco fumeiglia sillas galeras da Veniescha e Spagna survevan biars catolics. 1569 haveva Veniescha schau rimnar 600 tras Josua Salis.

dada digl imperatur en las casernas, aschi ditg sco Milaun era austriac (1859). Cun ils onns 1860 ha lu la giuventetgna entschiet a marschar a Paris e Lyon, nua che els survevan sco portiers e survients dell' aristocrazia e dil clerus. Dal temps dell' exposiziun universala a Paris 1867 survevan 18 ni 20 giuvens mo de Lumbrein els hotels de Paris. Dentont ei lur sort en general aschi trista, sco quella dals emigrants viers l' America. Da 1860—1890 ein dals 35 giuvens da Lumbrein, che eran en quels onns ira egl jester 22 morts en ina vegliadetgna da 19—52 onns; mo in ei vegnius 52 onns vegls; ils auters ein morts en ina vegliadetgna da mo 32 onns intralauter. Da 13 mauncan las novas.

Val S. Pieder haveva suenter las murias aunc 800 habitonts (anno 1656); mo 60 onns pli tard era il pievel schminuius sin 600 olmas. Suenter observein nus ina augmentaziun dil pievel.

En general ei la Lumneza ussa fetg pauc populada, e senza risguardar Val e Vrin, haveva ella avon quater tschien onns bein pli che il dubel dils habitonts ded ussa. Ei sa strusch esser auter che ils emigrants digl 19 avel tschentaner hagien giu in pli ni meins deplorabel exempel da lur perdavonts e che quei regl, che ei empau romontschs, hagi caschunau la digren della populaziun ed en medem temps era pli ni meins ina decadenza dell' agricultura. A Vrin para quella epidemia esser rutt' ora per el 19 avel tschentaner, mo cun semigliontas consequenzas sco a Lumbrein ed en autras vischnaucas della Lumneza.

Las relaziuns ella Foppa semeglian a quellas della Lumneza, mo cun la differenza, che las epidemias han cheu sgarsau pli fetg denter il pievel. El 17 avel e 18 avel tschentaner continuescha la digren quasi pertut. La sperdita dellas murias vegn mo en paucs loghens e cheu per pintga part remplazada. Sur las raschuns de quella decadenza sa ins mo reflectar, il material per ils mussaments maunca. Ei vegn ad esser iu sco en Lumneza. L' emigraziun ed ils survetsch d' ujjara tier las pussonzas han a proporziun dil surpli dellas naschientschas tratg davent memia bia gleut; l' agricultura ha stoviu pitir, e la produenziun ei plaun a plaun ida anavos. Dals stavels pleins vaccas sa pli tard mo la tradiziun aunc plidar.

Quella raquinta el medem temps de vaccas tgarlentadas; quei era certs onns buca d' evitar, e schege che nos babuns tenevan sin colur, carn, ossa e fuorma, sche era la tratga tuttina

meins razionala che ussa; mo il capital e la producziun eran pli gronds e mantenevan ina gronda populaziun. Auters motivs, sco la moda de parter praus en parcelas e ladretschs en streglias e tartignar aclas e bialas possessiuns, han donnegiau la rentabilitat e gidau manar la giuventetgna ella „tiara della cucagna“. Mava ei bein, sche turnavan ei pli tard, vegnevan els ella pupira, sche havevan nos romontschs ina buna porziun capreci e turpetg e turnavan mai pli. Ed en general era il diember de quels pu-pratschs fetg gronds.

Egl cumin Rueun, tier il qual Schlans udeva, va la populaziun suenter la muria era anavos, surtut a Sursaissa, e Siath, che haveva inagada giu silmeins entuorn 350 habitonts, ha mai pli podiu se recuvrar. Rueun ha a proporziun in grond surpli de naschientschas ed ina fritgeivla populaziun, mo nuotaton-meins va il pievel anavos. Ins sa buca crer auter, che biars seigien emigrai. Andiaist muossa da 1631—40 in aschi grond diember de naschientschas, che ins sto supponer, che quei vischinadi hagi giu ina pli gronda populaziun avon la muria da 1629; dentont resdan ni ils documents ni la tradiziun sur l'epidemia ad Andiaist. Malgrad in surpli dellas naschientschas va la populaziun cheu anavos, ed ei resta era cheu mo ina supposiziun: l'emigraziun, gia el 17 avel e 18 avel tschentaner. Naturalmein era il survetsch dellas armas cheu era usitaus. Tenor la tradiziun seigi in Weckherr curdaus en survetsch franzos ell'ujara de siat onns (1756—63). A Domat e Rehanau han 1799 3 umens piars la vita ella bataglia encunter ils franzos. A Pigniu, che era tochen 1667 ina pleiv cun Rueun, ha igl emprim plevont Martinus Faller entschiet a manar las gliestas dils mortoris e dellas naschientschas e buca emblidau de menzionar 1693 ina persuna de 106 onns ed 1724 ina da 103. Epidemias vegnan buca numnadas e lur influenza se fa cheu sco en vitgs isolai era buca valer en il diember dils mortoris; da l'otra vart ei lu era il diember de naschientschas per matrimoni fetg pigns ed il diember dils habitonts sa buca esser staus fetg variabels. Il culm Veptgia ei en quei grau era staus senza impurtonza.¹⁾ Il pli fetg variescha la populaziun a Schlans. Avon igl onn 1629 pudeva quei vitg haver entuorn 250 habitonts, 1656: 180; lu va ei anavos tochen suenter la mesadat digl 18

¹⁾ Sul pass Pigniu ni Veptgia mavan il bia mo marcanzias. Da 1830—55: 24213 tocs biestga, 73235 cauras e nuorsas, 5246 pors, 253 cavals.

avel tschentaner sin ca 170, e 1803 vegn aunc dumbrau 130 habitonts. 1808, cura che ei settractava de dumbrar la populaziun, per fixar il diember dellas truppas auxiliaras, che dovevan survir a Napoleon, han diversas vischnauncas mussau ina modestadat aparti, ed ils de Schlans han lu anflau mo 86. Quei para empau malezia, mo en la Surselva ein cert paucs vischinadis cun ina tala disproporziun de naschientschas e mortoris, e quei diember de 86 saveva esser ualti complets, sche ins haveva 1803 forza dumbrau ils absents.¹⁾ Quei ei in „tgi sa“ e „po dar“. Ina caussa ei de remarcar, ils de Schlans ein suenter revegni da forza. Mo pastiras fan aunc endamen, che la cultira eri avon la muria pli extendida (Prau Genard).

Dil viadi atras las differentas valladas grischunas essan nus ussa arrivai a casa e schessan ussa bugent: „Quei ei la vera cucagna“; per entiras periodas eis ei empau ver, mo ei dat era ellas autras vischnauncas della Cadi temps de decadenza. Sumvitg e Surrein han relaziuns normalas ed in surpli de naschientschas, mo tonatont diminuescha la populaziun; cheu para l'emigraziun ad affectuar la digren gia el 17 avel tschentaner. La pli gronda mortalitat ha Sumvitg-Surrein 1713; 33 naschientschas e 70 mortoris; 1770: 42 naschientschas e 17 mortoris; 1771: 40 naschientschas e 54 mortoris; 1799: 39 naschientschas e 69 mortoris; 1817: 21 naschientscha e 60 mortoris. Mustér, Medel e Trun piardan lur pievel aunc suenter la muria, fertont che Breil pren per temps tier. Breil ha da 1550—1631 piars 632 persunas della muria, e suenter haveva ei 1656 530 olmas, pia avon silmeins entuorn melli; quei se referescha mo sin il vitg, v. d. ils de su; en quels 530 habitonts de 1656 sa Dardin forza esser compriu, essent quella pleiv se constituida per 1670. Con gronda la populaziun de Tujetsch seigi stada avon 400 onns ei buca d'eruir. Da 1558 tochen 1585 vegnan sperditas numnadas da 1300—1600 persunas tras la muria, pli tard tras ina gronda emigraziun gia menzionada 200 persunas e 1635 aunc 70 della muria. Ei glei forza pretendiu bia, sche ins quinta all'entschatta digl 16 avel

¹⁾ Ultra de quei sa il grond berschament, che ha en quels onns giu destruiu la gronda part digl vitg, era esser empau la caschun della decadenza. Sco en auters loghens cun talas relaziuns ein ils praus en quels temps stai en pintga valetta ni sbassai fetg el preci e mess ils megliers purs sin ballontscha, essent il deivet restaus e la facultat activa schminuida aschi fetg.

tschentaner sin varga 1500 habitonts, mo nunpusseivel para ei buc. Ils cudischs della pleiv de Tujetsch ein buca menai aschia, che ins savess cheu mussar e paregliar en tabellas las relaziuns, mo aschi fetg vegnan ei buca a differenziar dils auters vitgs sursilvans. P. Placi a Spescha lauda ils Tujetschins sco la pli biala èra humana ellas alps, senza dentont emblidar, de menzionar lur schliatas isonzas el tractament dils affonts ed en lur agen viver. El raquinta, che umens emigreschien e las bialas mattauns setillien bugen el dumiesti. Tenor sias remarca ei la schlateina feminina cheu fritgeivla, mo la populaziun crescha buca muort la mortalitat dils affonts e muort l'emigraziun. En general vegn ins era cheu a stover plidar d'ina decadenza dapî il 16 avel tschentaner.

A Mustér ha il berschament de 1799 era destruiu la casa pervenda ed ils anniversaris. Las annalas della claustra raquintan, che suenter la muria de 1631 e 34 seigi la populaziun carschida ed ins hagi stöviu baghegiar ina nova baselgia parochiala anno 1640. Suenter 1683 va il diember dils habitonts anavos. 1796 han las vischnaucas della Cadi la suondonta populaziun: Sumvitg 1323; Mustér 1023; Breil 1017; Tujetsch 814; Trun 727; Medel 625 habitonts.

Per l'agricultura haveva il temps feudal malgrad tut sias fuormas e relaziuns criuas e nauschas era cheu portau in bien fretg, ina economia, che nutriva in grond pievel, che era dasperas attaschias a sia patria, perquei che dretg ed obligaziuns visavi il segnuradi ligiavan el. Per delucidar pli detagliadamein quellas domondas, mauncan era cheu las premissas, il material necessari.

Ils onns 1780—1803.

Quei temps denter duas dumbraziuns dil pievel ei atgnamein declaraus ellas gliestas de mortoris e naschientschas. Quellas ein cheu per l'emprima gada paregliadas e porschan interessants resultats. Sur il diember de mortoris en vischnaucas *soleglivas* ni *umbrivaunas* ni sur *la fritgeivladat dils matrimonis* en ils aults ed ella bassa,¹⁾ sper via dil transit ni en contradas de vin, ni

¹⁾ En vischinadis pli pintgs ed isolai ei il diember d'affonts per lètgs fetgs pintgs, ins paregli Pigniu e Schlans. Tgei raschun? Igl maridar en parentella? Per part il maridar tard? Vischinadis soleglives cun fetg varionta temperatura sco Schlans (caulds dis e freidas notgs) han gronda mortalitat. Quella apparenza muossan era autras tiaras.

de bueders e buedras emprovein nus buca de trer conclusiuns. Quellas se conterdin cheu tgunsch e meinan en errur. Nus surschein perquei al lectur de patertgar sur quels fatgs. Ina caussa ei dentont en quei temps fetg eclatanta, il diember de mortoris en Giadina, egl eldorada da cura dil temps present. Mo pretender, che quella contrada seigi malsauna, anfluss nagina cardientscha, e cun buna raschun. Ei glei en general la trista consequenza dell'emigraziun e della generala decadenza dell'agricultura. Fan ins cheu ge l'observaziun, che ils precis dils praus entscheivan a curdar en quels onns, suenter esser stai biars onns mo sin la medema altezia. Leutier vegnan en quels onns epidemias sco la virola 1797 ed il temps dell'ujara de 1799. Quels dus factors ein era de risguardar en la Surselva. En Lumneza ha la mort 1797 fatg grondas largias. 1799 ha la Surselva piars a Rehanau 638 ed a Mustèr in grond diember de ses umens (Pigniu 5 mo a Rehanau, Trin 4, Andiastr 3, Trun 19, Danis 7, Siath 2). En autras contradas ha la virola regiu 1796¹⁾ p. e. a Maienfeld, nua che 37 affonts eran morts. Quels loghens digl Segnuradi havevan era 1786 giu grondas sperditas. Ponderont las gliestas eis ei tuttavia buca de capir, che nies cantun hagi en quels onns giu ina augmentaziun dil pievel de 7000 olmas. Quei surpli, che se muossa, ei forza strusch in equivalent per l'emigraziun e las sperditas sut las armas dellas pussonzas. Sprecher quinta igl onn 1780 sin 76000 habitonts, ed el savess haver empau raschun, sche nus paregliein cun ils 73497 habitonts d'anno 1803.

Per sclarir empau las relaziuns el Grischun a riguard il diember de mortoris e naschientschas per lètg, eis ei bein aunc indicau de paregliar nies resultat cun quel ded autras tiaras e cantuns. Muret, in plevont dil cantun Vaad, ha el 18 avel tschentaner, avon 1766, rimnau il material en sia patria. El anfla la schlatteina feminina ellas contradas sper il lac Lemman tuttavia buca fritgeivla, e tier las medemas conclusiuns meina il resultat per il Grischun en il temps present ed en ils tschentaners vargai:

¹⁾ Sumvitg-Surrein ha 1797: 41 naschientschas, 53 mortoris. Andiastr 1796: 3 naschientschas, 10 mortoris; 1797: 8 naschientschas, 10 mortoris; Razen 1796: 8 naschientschas e 25 mortoris.

		nasch.	mort.	matr.	mortoris sin 100 nasch.	nasch. per lètg.
Vaad	18avel tschent.	3155	2503	808	79	3,9
Engelberg	1650—1699	1186	745	231	62	5,1
	1700—1749	1345	898	316	66	4,2
	1750—1799	2175	1587	433	68	5

Luzern 1850—1853 sin 40 habitonts ina nasch. ni 6,3 p. lètg.

Solothurn 1850—1853 sin 36 habitonts ina nasch. ni 4,8 p. lètg.

Neuchâtel 1850—1853 sin 31 habitont ina nasch. ni 4,2 p. lètg.

Svizzera 1850—1853 4,1 per lètg.

Portugal 1815—1830 4,69 per lètg.

Frontscha 1801—1835 3,75 per lètg.

Württemberg 1815—1830 4,76 per lètg.

Saxonia 1815—1830 4,58 per lètg.

Prussia 1820—1834 4,22 per lètg.

Suevia 1815—1830 3,82 per lètg.

Priu ora la Frontscha e la Suevia paran tuttas tiaras esser pli fritgeivlas che nies Grischun.

Ei se domonda era aunc, ein nos babuns vegni aschi vegls ni pli vegls che nossa generaziun? Quella domonda fuss ei pusseivel de ventilar, sche mintga pleiv fagess il quen. A Genevra constatein nus, che la generaziun presenta vegni pli veglia, che tuttas autras, e la vegliadetgna para crescher constantamein. A Genevra mieran sin 100 personas ella vegliadetgna:

	16avel tschent.	17avel tschent.	18avel tschent.	19avel tschent.	
de 1—10 onns	51,94	47,4	38,91	28,03	personas
de 10—20 onns	8,17	7,54	5,17	5,8	„
de 20—30 onns	9,12	7,57	6,53	7,32	„
de 30—40 onns	9,28	7,64	6,64	6,54	„
de 40—50 onns	6,25	7,31	7,34	8,46	„
de 50—60 onns	5,76	7,39	9,47	11,56	„
de 60—70 onns	4,5	6,89	11,41	14,35	„
varga 70 onns	4,08	8,06	14,53	17,94	„

Igl anniversari de Mustér relatescha in semigliont resultat el 19avel tschentaner; da 1838—1868 han 18 umens e 22 femnas passau ils 80 e 2 umens ed ina femna ils 90 onns; da 1868—98 han 39 umens e 32 femnas passau ils 80 e treis umens ils 90 onns.¹⁾

¹⁾ Pretender, che ils de Tujetsch dils temps vargai seigien vegni intralauter 80 onns vegls (senza quintar ils mortoris dils affonts), anfla

Per plidar sur quella domonda stovessen nus far aunc in liung quen, e quel stovein nus tralaschar, schege che ei manca buca la queida leutier.

Ils onns 1803—1910.

En quei liung temps de pasch ha il Grischun giu ina considerabla augmentaziun dil pievel. Las epidemias han calau ni silmeins ha ins cun tutta precauziun localisau ellas tont sco pusseivel. La virola, che raffava adina davent biars affonts, ha ins combattiu cun plantar en la virola. Mo quella invenziun ha spindrau la vita a tschients affonts. En la Surselva sco en autras contradas ha quei niev remiedi anflau gronda resistenza. In dils pli premurai umens, che ha sez s'occupau cun metter en la virola ed instruiu e perschuadiu il pievel all'entschatta dil 19 avel tschentaner, ei il plevont Gion Tumasch Capaul de Lumbrein a Laax staus. Il cussegl de sanadat ha en tuts graus fatg gronds sforzs, per combatter la gronda mortalitat, ed il success ei eclatants, la mort vegn buca ord moda, mo piarda biars dretgs.

Murevan avon 1803 sin 100 naschientschas 91 persunas; sche murevan da 1895—1904¹⁾ sin 100 mo 77. Onns de pupira sco 1817 han era caschunau bia mortoris; a Rueun 1817: 15 e 1818: 19; a Vrin 1817: 11 mort. ed 8 nasch. e 1818: 9 mort. e 3 nasch.; a Sumvitg: 1817: 13 nasch., 43 mort., 1818: 24 nasch., 17 mort.; a Surrein: 1817: 8 nasch., 17 mort., 1818: 3 nasch., 3 mort.; a Razen: 1817: 11 nasch., 17 mort., 1818: 13 nasch., 14 mort.

Tscheu e leu tuornan las epidemias, sco il typhus p. e. 1839 e 40; mo in grond surpli dellas naschientschas ei tuttina de constatar. Pareglia ins las zeffras de Jenins:

1780—1803:	315 nasch.	293 mort.,
1801—1810:	139 „	125 „
1811—1820:	135 „	88 „
1821—1830:	160 „	100 „
1831—1840:	161 „	106 „

cardientscha, per cura che quei vegn documentau en zeffras. Talas relaziuns existan bein mo ella detga ed en la tradiziun.

¹⁾ 1895—1904 ha il Grischun giu 25713 nasch. e 19892 mortoris.

Sin 100 naschientschas da 1801—40 mo 72 mortoris.

Semigliont eis ei era midau a Maienfeld ed auters loghens.

		nasch.	mort.		nasch.	mort.
Maienfeld	1780—1803:	735	737;	1841—50:	387	268
Klosters	1780—1803:	744	505;	1841—50:	299	251
Serneus	1780—1803:	133	106;	1841—50:	112	68
Valzeina	1780—1803:	179	127;	1841—50:	77	44
Sumvitg	1901—1910:	224	149;	1841—50:	320	191
Lumbrein				1841—50:	158	124

Ei dat dasperas era contradas cun in surpli dils mortoris p. e. en Stussavia da 1841—50: 128 naschientschas e 137 mortoris. Quei ein mo exepziuns. Perfin Lumbrein, che ha avon che construir siu aquaduct suffriu dal typhus e malcostas, ha el dequors dils onns 1838—1883 sin 700 naschientschas mo 597 mortoris (sin 100 naschientschas 85 mortoris). Ussa ein era cheu las relaziuns per bia meglieras. A Rueun ein:

1780—1803: 201 nasch. e 207 mort. sin 100 nasch. 103 mort.

1901—1910: 133 nasch. ed 81 mort. sin 100 nasch. 60 mort.

Ord quellas circumstanças se resultescha la gronda càrschen dil pievel da 1803 tochen 1835 (ed era pli tard). Principalmein nos vitgs els aults creschan puspei en quei temps. Il survetsch militer en Frontscha e sut il papa, tier retg Bomba e tier Bombicelli a Neapel ed en Holland anfla aunc adina bia adherents, era ella Surselva, ed in grond diember dils Sursilvans surveschan aunc 1848 e 1849 sut il general de Latour de Breil a Bologna e contuorn en survetsch papal. Mo dapî 1830 han quels survetschs buca pli la muntada de pli bauld. La giuventetgna encuera in' altra rusna, per vegnir ord la tiara e va ell' America.

Da 1820¹⁾ tochen 1860 emigreschan 5151 persunas sur mar, u ell' America dil nord ni dil sud ni ell' Australia.

¹⁾ Gia 1818 haveva il capitani Vinzens de Siath stimulau ils Sursilvans d' emigrar en Spagna. Sco P. Placidus a Spescha characterisescha el, ha quei um giu las qualitats per animar tier l' emigraziun. Sia bahaultscha e sias patarlas han surmenau la glieut. Biaras familias e persunas persulas ein idas ord la Surselva sin la via dellas misergias, e Vinzens ha lu schau ses compatriots a miez liuc. La gronda part ei returnada a casa; auters en restai en Frontscha ed auters ein svani ellas misergias. Denter quels emigrants era Christ Marti Schwarz de Sursaissa; el era ius ord Lumneza cun sia dunna ed in affont, priu cun el il letg e quater cauras tochen sin ils confins della Spagna. 100 renschs ed ina vacca ha el magliau vi; suenter eis el returnaus a casa e morts. Pli tard ein divers Sursilvans ira en Spagna e lu anflau meglieras relaziuns.

Quella emigraziun haveva entschiet 1815; suenter che l' Europa era vegnida a ruaus, havess ella giu ner basens de sias forzas de lavur, mo il pievel emigrava pli che mai sur mar. Observont quei moviment, ha il retg Gion ils VI della Brasilia emprouvau de surprendre la jerta dils potentats dell' Europa digl 17 avel e 18 avel tschentaner e trer ils Svizzers en sia tiara. El ha porschiu alla Svizzerza tiara, habitaziuns e subvenziuns per colonists ord nossa patria. E vischnauncas e cantuns han se profitau de quella offerta sin ina turpigiusa moda e denter auter termess lur paupers e basignus sur mar. Ils 4 de Juli 1819 han 1100 persunas de Friburg, Valeis e Vaad bandunau sut la direcziun digl Abbé Joye la tiara ed ira en barcas sur l' Ara ed il Rein en Holland. Lur diember era aunc carschius tras 900 da Solothurn, 485 da Bern e biars da Lucern ed dell' Argovia. Dals 4 de november 1819 tochen ils 8 de fevrer 1820 ein ei stai silla mar, e 316 han anflau cheu la mort; mo sin ina nav eran 109 (25%) morts dil typhus. Il canzler dil retg ha partiu en ils emigrants en familias da 16—18 persunas cun risguard sin lavur e habitaziun e repartiu tiara e casas. Mo 1821 e 22 era la colonia en tala situaziun, che ins collectava, per gidar ord la pupira, ed ils cantuns de Friburg e Bern han attribuiu 3600 francs, per che lur compatriots tuornien buca anavos. 1841 vivevan aunc 710 ella colonia. Las meglieras fatschentas haveva il „mulissier“ Nic. Sebastian Gachet de Gruyères fatg. El haveva tras conclus digl cussegl grond a Friburg retschiert 4000 francs cun la condiziun, che el domondi dals colonists buca pli che 5 francs l'in.

1851 ha la Brasilia puspei encuretge forzas de lavur. Ils agents d'ina interpresa de Hamburg, principalmein in E. Paravicini a Turitg e ses gidonters, han palesau igl „evangeli della Brasilia“ en brochüras, che han anflau lur cartents el Grischun. Il viadi custava nuot, la lavur ellas plantaschas de cafe seigi pupergnem, la tiara in vera cucagna. Vergueiro, in niebel Senator, hagi tras il sistem de schar luvrar a mesas las plantaschas mussau a mintgin la via tier beinstonza. Las vischnauncas, era el Grischun, perfin il marcau de Cuera, han se profitau della caschun e termess lur paupers sin quella via. La gliesta muossa tgei districts ein representai. Pli tard ha ei se mussau, che Vergueiro fagevi buna fiera cun sia gleut. El haveva importau 3000 persunas e vendiu ni surschau quellas als possessurs de terren encunter 60 francs l'ina. Als colonists trai el lu giu 6—12% de lur gudogn,

per pagar las vischnauncas per lur expensas — quei era flausas. Vergueiro ei vegnius en posses de bia daners; mo la rauba dil giavel va si en crestgas, e quei ei daventau cheu pli tard. Vischnauncas, che havevan fatg l'emprouva de retrer lur pintgas expensas ord la buorsa dil niebel Senator, han pli tard mo udiu da siu concuors. Sias unfrendas han giu quasi la medema sort, sco ils sclavs dell' Africa.

Igl onn 1848 eran las minieras della California vegnidas decuvertas. Denter ils emprems emigrants, che ein lu penetrai tras ils Canons dellas Cascadas sesanflava era Henri Brunies de Cinuos-chel. Sco buobet era el, suenter haver visitau mo dus onns la scola, arrivaus a Paris, e gleiti suenter ha el traversau sin ina nav il mund; el ha sin siu viadi viu l'Asia e l'Australia ed ei gia lu arrivaus en l'America. Pli tard, suenter esser returnaus a casa ed esser maridaus, ha el 1858 puspei bandunau sia patria e viagiaus a S. Francisco, per encurir sia fortuna. Cun auters compatriots eis el penetraus il liung dil Fraser River en Britisch-Columbia e luvrau leu cun pala e zapun, entochen che in rigurus unviern ha fatg ina fin a tut lur operar e sforzau el e ses compogns de star en la camona e batter cun il freid sper in fiuc sco per de berschar strias. Per temps arrivavan ils selvadis per tschercar vivonda, che haveva cheu in preci exorbitant e prendeva ina gronda part dil gudogn. In kilo frina custava p. e. 8—10 fr.

Tgei eveniments e tgei sentiments, che predominavan en la vita de quels umens, exprima Henri Brunies en ina bref¹⁾ dils 15. d' uost 1860 ord sia camona spel Fraser River:

„Treis chevretas sun gnidas gio sper ma chiamona, ma par se stes quel di mia slupet deira in üna othra chiamona e la pischtola nu deira chiargedada, que eis par il pü uscheia in affers da quista nattüra, a deiran tuota fat grischas; las cornas sun pü cuortas cu quellas da noasas chevras, a deis eir da diversas qualitets da frütta, scu chia que as rechiata tar nus

. in circa da quist temp l'ann passo vetta ocasiun da digr a la fortetza da Yalle, chi as rechiata a schinquainta urras da quia da lottra vart da las muntagnas (des Cascades); tü puost imaginer mia surpraisa, cur chia süsum üna da quista eia am rechiattet imez quantitets d' uzums drets, quist deiran ils

1) El scriva foneticamein, mo exprima clar e bein ses bials pertratgs.

prüms chia vava vix in il pajais; in ün momaint deira gio da mia chiavagl e trainter quists mementos da Rasbunhum (in liuc idillic a Cinuos-chel); smanchiant via la lungia dischtainsa chi am separava e la dügra via chi eis sto mia sort da chiaminer in quels bgiars anns „in mia imaint“, eia am crajava da dessar emchia buop in la val da Rasbunhum, leger e cuntaint, scu que chi deira mia solit, sainza üngün picer, other cu quel da der üna brava püzcheda a ils uzums e da gvarder da nun ariver a chesa memma tart per la scheigna; daleteivels ditzs deiran quels, scha bain chia cun me a sun sto cuorts, ma in generel a laschen üna profunda impressiun sün noas imaint, chia ni tribulactiums ni sudenta opulenza nu po tuota fatt effacer. Ils plaschairs da noasa imaginactiun in generel nu dügren leönch ains chia gnins dasdos a la realitet da noasa situatzium; ogra da quista reveria fütta dandeta-mainch sdado par il sniffer dal chiavagl chi maveritit chia quelchiosa saproasmava; gniant ogra da la broschailgia sün la senda eia am rechiattet infatscha da schinch sulvedis, armos e cun lur vischtas pituredas in nair, scu chia a nu füssan trigts avuonda sainza quist ambelglischmeint, ma que eis il seing cun els da temp da gvera, e quelchivuotas a vem eir gougent dass fer vair suot quista favurida coulur eir be par chiapritzi; in quist cas a nu deira üngün prieveel ni caussa davair tema, par che la bella stagiun a sun saimper girant intuorn il pajais e ün nu po fer other cu da ils incuntrer, tuot üna sieva avoir cambio quelchi amicabels pleitzs d'informatzium; (da nundar chia gniva, e inua chia giava, parce il buondar nun eis üngvuota damain vif in ils indianers chi trainter il peövel siviliso)“

Brunies ha 1860 bandunau quella val ed ei lu cun 500 auters aventuriers penetraus en ina val vischinonta da Washington en California. Cun cavals, che portavan lur iseglia, ein els viagiai encunter las novas minieras. Cheu ha Brunies fatg sia fortuna, e suenter bia prighels ed aventuras eis el rëturnaus 1862 a casa. Denter ses compatriots en California numna el J. P. Zoya da Cinuos-chel, in Alexis, ed ils frars Secchi de Zuoz. Brunies ei morts 1888. Quei vigurus pionier anfla speronza aunc in biograf; quei fuss era da giavischar ad auters emigrants.

Ils Sursilvans han encuretg lur atgna via, senza dentont esser bia pli ventireivels. Els mavan il bia els Stats uni (Wisconsin, Ohio, Illinois, Indiana). Gia 1847 eran ina partida emigrai ord Lumneza; mo pli grondas ein

las roschas de 1854. La caschun directa eran agents „marcadonts ded olmas“ che stimavan pauc la vita e ventira de lur unfrendas. Dasperas anflavan els lur affiliai, per part tals, che eran returnai e fagevan ina gronda bahaultscha cun lur ventira e lur cucagna. Dus umens ein stai ils menaders principalmein en quels onns. In de quels era mistral Gion Hitz de Klosters. El era emigraus 1831 e 1832 returnaus per animar tier l'emigraziun. Casper Köppli de Luzern haveva 1831 fondau il marcau de Highland, e tras sia energia manau biars tier undreivlas e bunas posiziuns. Hitz ha lu 1832 manau in grond contingent ord Portenza ed il Segnuradi en quellas contradas. Tavau ha 1846 aunc giu 46 e Favugn 1847: 44 e 1848: 67 emigrants per l'America.

Ella Surselva era 1854 il anteriur veterinari cantonal Jacumet de Tujetsch returnaus ord ils Stats uni. El ha ils 7 d'avrel 1854 manau 145 persunas mo ord la Cadi. Igl „amitg dil pievel“, ina gasetta da quei temps, resda sur la trista partenza e l'impressiun, che quei conduct hagi fatg sin ils aspectaturs; mo el remarca, bia sappien ils emigrants buca piarder. In trist patriotismus ed ina deplorabla influenza! En quella sozietat sesenflavan 5 familias cun 22 affonts de Tujetsch, 8 persunas de Mustér, 3 de Medel, 50 de Sumvitg, 36 de Trun, 1 de Schlans, 2 de Breil e 2 d'Andiast; denter tuts: 39 affonts. Ei se muossa, che nossas gliestas ein buca complettas; ellas contegnan mo quels, che han priu scartiras a Cuera, il diember ei, sco ei para, pli gronds che 5151.

Il fenadur 1854 ei ina secunda partida ord Lumneza emigra. Denter quels se sanflavan era Mistral Balthasar Th. Casanova, sia consorta Maria Ursula Caminada e siu quinau G. O. Caminada de Lumbrein; il di avon lur partenza havevan ei aunc accompagnau lur bab Giachen Condrau Casanova tier la fossa. Arrivai a Havre ei la dunna de Mistral Casanova morta della Colera, che era serasada ord la Crim, nua las pussonzas battevan encunter la Russia. Mistral Casanova ei ius cun siu affont sur mar. Arrivont suenter 43 dis ell' America, ei era siu quinau Gion Otto Caminada morts leu. La sora della misterlessa morta a Havre, Maria Onna e siu mariu Giachen Rest Cabalzar laschein nus raquintar sez lur sort e quella dad auters romontschs, quei tonpli, che quella brev exprima lur sentiment per casa cun ina nobla resignaziun e descriva las novas relaziuns cun clara intuiziun.

Carissim Bab e Carissims Frars e Soras!

„Nus havessen scret avon ch' ussa; essend aber Balthisar scret ad a Vus havein adina spitgiau sin novas de Vus chars de casa. Finalmein dat il Balthisar notizia ad a nus ils 15 de quest meins ch' el hagi obteniu brev de Vus, ord la quala Vus haveigies dau part che Vus tuts Dieus seigi ludaus, seigies seuns, il qual ei stau per nus in grondissim leghermen. Il semigliont savein nus per grazia de Diu dar novas ad a Vus de nossa vart.

Arrivont nus a Haver, sche ha ei plischiu agli Alltissim de clamar nossa chara Mari' Ursula de questa vetta mortala tier la vetta celestialla; il qual ha caschunau a nus ina grondissima tristezza e grevadegna. Jeu vi cheu bucca setener si cun descriver co ei seigi passau duront la cuorta malsogna de nossa cara sora; pertgei Balthasar vegn schon et haver discret co ei seigi passau. Denton en treis dis peglia la Mari' Onna era la colora e sto serender egl spital, prest sissu eis ell' aber stada libra de quella malsogna, pertgei en 2 dis suenter havein nus stoviu bandunar Haver e passar quella stermentusa mar, ch' ha cuzau 43 dis. Ils emprims dis ha Mari' Onna bucca pigliau ferm la malsogna della mar aber sil suenter ha ella pituu de maniera talla ch' ella pudeva tener giu zun nuot quei entir viadi. Per fleivlezia ha ella semigliontamein pituu sgarscheivel sin la via de fier. Ei passava bucc' in di, bucc' ina notg che vus vegnievas endamen. Gie la notg perfin semmiav' ella, che Vus Valentin e Maria Margretha porschevies aua duront sia malsogna. Vigniend nus a Toledo, sche havein nus leu emflau biars romonschs della Cadi; vollend aber Balthisar bucca ristar leu, havein spert bandunau Toledo e serendi a Münster. Ach! tgei stuein nus sentir cheu, nomnadamein ch' il bien Gion Otto seigi passaus ord de questa val de larmas, speranza tier igl Reginavel de Tschiel. Questa nova sperdita ha a nus denovamein contristau zun fetg. O Vus pudeis comprender, quei ei stau per nus dus grevs e trests cass. Cheu enderschin nus era che Risch Hercli Capeder seigi a Chickasaw (vegn legiu Schickasau) 3 uras de Münster. Nus mein a visitar el et emflein el en tutta perfetgia sanadat. Enderschend denton leu, che Piqua, 9 uras de Chickasaw, seigi de survegnir lavur, essen pia y a Piqua. Leu ha jeu cuninagada survegniu lavur vid lena e havevel 59 Cents a di. Essend aber ch' uon ei tscheu car il viver et il quartier custav' a nus 4 thalers il meins, sche vanzav' ei bucca bia en sac. Nus figievan

nus sezi il cuost e stuevan pagar per 1 pfund pischada 20 Cents, per circa in quercli latg 5 Cents, 190 pfunds frina carnun cuosta 9 entochen 10 thalers, nua ch'avon 3 onns custav'ella mo 3^{1/2} thalers, in steer frina fermentun pag'ins 60 Cents, il pli bien marcau ei la carn piertg, quella cuosta 3 Cents il pfund. Gleide remarcar 1 thaler ha 100 Cents e 18 Cents fan in franc. Demai ch'il Balthisar ha bandunau il mund et ei jus en claustra, sche ha el giu ordavon giu recomondau agli Capeder de procurar per lavur per mei a Chickasaw. Essend schabigliau ad el de far in accord cun in della resgia de leu de resgiar ora buoras en uaul e far lena de fiug per la resgia, cloma (el) mei suenter esser staus dus meins' a Piqua (vegn legiu Pique) a Chickasaw. Sin quei havein nus bandunau Piqua e vegni tier il Capeder. Sil moment havein nus priu si casa e pagavan 3 thalers il meins. Denton Capeder haveva mintgia 3 dis la febra e quels dis ch'el haveva bucca luvrav'el cun nus, ch'eran 4 de societad e quei ha cuzau entochen ils 17 de Schener, lura ha la febra bess el en letg et ils 20 er'ei cun el bucca mal, aber sche quella madema notg survegn el malcostas, vegn mender e mender, ch'ha cuzau entochen ils 25 dil madem meins, nua ch'el quei di suenter esser staus provedius cun tutts s. Sacraments d'in moribund renda sia olma encirca allas 1/2 las treis suenter miez di a siu Scafider, speronza. Quei ei puspei stau per nus ina ruha tschavera, essend ch'el figieva cun nus sc'in bab, el haveva per nus tutt quittau, de maniera che nus munglavan haver nagin. Ils 24 avon sia mort parturescha Mari' Onna ina tafra buoba e nus prendein Capeder per padrin, il qual ha giu per in plischer e sez ordinau igl Ustier, nua ch'el er'el cuost, de tener si il batten en siu stagl. Madretscha eis ei stau ina feglia dil Gion Baptista Albin de Tujetsch. Siu num ei Onna Mari' Ursula. — — La Maria Turte ei taffretta e va ussa seza. Sesenflont nus en ina casa rucha e freida et fatg hai uon in unviern extraordinari ruch e freit, essen stai sforzai de bandunar quella habitaziun et essen pia ira tier Rest Decurtins de Tujetsch, ch'ei era tscheu. In cert Huonder Felix de Muster che lavura cun mei ei cun nus e figiein la spis' ensemen. Nossa pagaglia vegn sin 75 Cents a di. Arrivond nus sin la pli gronda calira ell' America, della qualla nagin seregorda d'ina semiglionta, ei rut ora colora, febras etc. entras las quallas malsognas ei ha bein ad enqual Romonsch custau la vetta. Gie della febra metscha

nagin, tgi survegn pli ferm, tgi aber pli fleivel, sch'el ha de viver; pauper aber a quel che ha de vegnir a meuns a Doctors; mintgia burgatz cuosta sil pli pauc $\frac{1}{2}$ thaler. Per grazia de Diu essen nus tuts entochen ussa mitschai. Per de quels che pon e vulten luvrar e ristond seuns eis ei l'America schon buna e desperas han lungatg. Cussigleivel eis ei pia en particular ad a quels che han mistregn, priu ora de caminfeghers e glasners, quei ves'ins nagins, et ad a quels che pon e san luvrar et san tudestg; aber il viadi ei periculus e stermentus compigliaus cun grons cuosts e spesas. — — — Mari' Onna ha tscheu emflau ina soleta ver' amitgia e quell'ei de Trun, duna dil scrivont dellas presentas lingias, Caprez Balthisar fa de present tscheu scola, con ditg sa ins nuot, el ei pledius mo meins per meins et ha 18 thalers il meins.“ — — —

Quei Conradin de Caprez era il letinent Svizzer, feagl digl Obrist Conradin de Caprez ed era, il davos Caprez a Trun, emigraus ell' America. Mistral Balthasar Th. Casanova ei puspei maridaus, mo malsogna, la mort de siu emprim feagl, l'ujara della secessiun han ruinau las speronzas, che el haveva sin sia nova patria e sia tiara aquistada. La politica haveva el dentont buca bandunau; el deva tutta caschun della carischia ed ujara al „vala nuot“ Lincoln; el scriva ils 26 de september 1864 da Indianapolis: „Ils 4 de November proxim vegn ei puspei legiu ora presidents. Candidats ein Gieneral Mc Clellan et il vala nuot Lincoln. Vuschs meunc ei zwar buc per George B. Mc Clellan, aber essent tuts de tschella raza che prenden en e dumbren las vuschs et han ils canuns e las forzas enten meun, sch'ei sei eung gron prigel che Lincoln steti malgiestamein sil tron. Sche quel ei puspei president eis ei buc avunda ch' ils schliats tems continueschen, sunder jeu et eung biaras 100 savein far nagin quen auter che bandunar Duna¹⁾ et affons, schar quels en gstich et ira schuldau“.

Quei ei la sort de paucs, mo ella ei semiglionta a quella dils biars. La nova patria porscha pli grond gudogn, pli bia speranza; mo ella domonda lavur, pazienza, humiltonza ed il pli savens la sanadat e sez la vita. Dasperas ein era biars (a proporziun dils tschiens emigrants mo paucs) vegni tier bein- stonza. Igl interess della patria e della familia e dils vischinadis

¹⁾ Mistral Casanova haveva en secunda lètg ina Spescha de Trun. La familia ei mort ora suenter bia sventira e pupira.

domonda de luvrar e barhar a casa, aschi lunsch sco la lavur se porscha, e per munconza de lavur e gudogn stovessen paucs emigrar.

Ord il district Bernina ein quels onns 1854 e 1855 biars emigrai ell' Australia, nua che ins haveva entschiet a cavar aur. La gronda part ha gleiti bandunau las minieras e s'occupau cun l' agricultura, e quels han anflau ina existenza. Auters ein era svani, senza che ins sapi ni nua ni co.

A proporziun han paucs anflau gronda ventira sur mar; da quels de Veulden, Sevgiein e Schluein, che ein 1850 ira a S. Paul ella Brasilia ei nuot enconoschent.

Ultra de quella gronda quantitat, che mava per star davent, haveva il Grischun aunc biars els stadis vischins. 1835 dumbrava ins 6030 absents, 1069 en Frontscha, 458 ell' Austria, 396 a Krakau, 572 ell' Italia etc. 1850 eran 10142 persunas absentas en tiaras jastras (senza quels en auters cantuns), en quei 788 ord la Cadi¹⁾ e 1053 ord il district dil Glogn. Mo en l' America haveva il Grischun 1720 persunas. Finalmein volein nus aunc menzionar ina atgna fuorma dell' emigraziun, ils affonts, che mavan „giu 'l Schubalan“ (Schwaben). Quels turnavan ils biars saun e bein a casa, schege che lur diember era fetg gronds, da 1817—50 intralauter 712 per onn; 1847: 1095 affonts e 1840 mo 170.

Meditont sur l' emigraziun astgein nus buca emblidar, che era ella hagi sias raschuns sco tuts auters eveniments historic, ei se demonda mo, sche la patria e sias relaziuns sozias seigien la caschun ni igl emigrant sez. Observein nus aunc ozildi, tgei motivs meinan nossa gleut naven de casa, sche semeglian quels fetg a tals dil temps passau. Ei maunca ad els buca lavur ed occasiun, de gudognar il paun de mintga di. Savens ein nos purs a miez liuc cun la lavur, ed in luvrer a dis ei en loghens strusch de haver. Era ei quella lavur a casa pagada a proporziun aschi bein sco ell' America, mo mauncan plaschers e comodeivladats en nossa vita frugala, ed ils emigrants emblidan, che quels fan pli gleiti stufi, che nossa liung' urialla, e che quels prendan il surpli dil gudogn totalmein. Leutier vegn aunc

¹⁾ 155 de Breil, 196 de Mustér, 61 de Medel, 13 de Schlans, 108 de Sumvitg, 165 de Tujetsch, 80 de Trun. Auters cantuns han differentas relaziuns. Uri cun 14505 habitonts ha mo 280 egl extern, Valeis cun 81559 habitonts mo 964 egl extern.

in trist motiv de l'emigraziun: la memia pintga stima per la patria, sias instituziuns, sia cultura e siu character indigen. Quella munconza se fageva valer el 17 avel e 18 avel tschentaner, ed ei aunc ussa deplorablamein d'observar. La cuolpa porta per gronda part l'educaziun. Ella ha tochen ussa prestau memia pauc, per plantar in vif interess per tut quei, che la patria porscha, ed in pievel, che sa (senza sprezar auters) buca preziar sia cultura, sias instituziuns, che sa buca capir e haver plascher giud siu mund, sia patria, sa era buca carezar ella. Quei maunca tier nus savens. Possi igl avegnir educar ina schlatteina, che seigi cun legria e plascher attaschada a sia patria! Cheutier drova ei aunc ina ferma sviluppaaziun, empau pli bia idealismus en casa, en scola, sin cumin e sil cussegl grond. Tut quellas instituziuns meinan cheutras l'aua sin lur mulin e fondeschan lur prosperar e la ventira sozuala ed economica dil pievel.

Nos temps ein buca schliats, mo ei domondan ina facilitat ed era capacitat en tuttas clomadas, era tier il pur, e tgi che ha ni quellas qualitats ni capital, ei egl jester aunc bia mender che a casa.

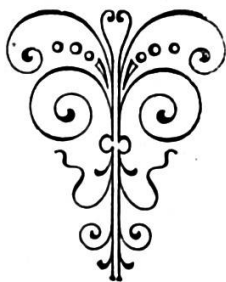
Da l'otra vart ha bein enqualin fatg sia ventira egl extern ed era aunc portau buns pertratgs e nova iniziativa a casa. Alla finala volein nus aunc constatar, che l'emigraziun ell'America hagi calau empau; nossas vischnauncas e nos purs han era muort ils aults precis, muort instituziuns sozias sco l'assicuranza, cassas de malsauns, subvenziuns megliers temps. En bunas vischnauncas de purs se fan ils progress valer en ils aults precis dils funds ed en il carschament della populaziun. Cheu se muossa la verdat dil proverb: quei che custa nuot, vala nuot. Cheu plaidan las glestas ed il lectur reflecteschi sez sur las relaziuns localas.

Ei dat aunc autras raschuns per l'emigraziun, mo cheu stovein nus se contentar cun in per characteristics.

Concludent nossas reflexiuns volein nus buca tralasar de resumar e fixar il resultat de quellas retschercas empau fadigiusas.

Il temps della cultura romana ella Rezia ha propagau e promoviu l'agricultura, che manteneva gia avon ina populaziun relativmein gronda. Quella sa els temps digl 5 avel e sisavel tschentaner esser schminuida, mo lu els temps tochen 1346 e 48 puspei haver priu tier tras l'immigraziun dils schinumai

Valsers e tras las relaziuns dil temps. Suenter la muria a miez il 14 avel tschentaner ei ina carschen probabla e capeivla ord las instituziuns feudalas, che han tier nus ina pli migeivla e ventireivla fuorma che en Germania, mo che han muort lur dretg disau il pur a casa, salvau las forzas per l'agricultura ed augmentau la produenziun indigena ed en medem temps la subsistenza d'ina gronda populaziun *agricolana*, sco ils temps novs han forza mai pli viu. Il survetsch dellas armas, che entscheiva gia avont 1500 e suenter l'emigraziun, las epidemias ed ujaras cun fomaz e carischia, las schliattas racoltas diminueschan il pievel. Els aults entscheiva la decadenza dell'agricultura; ella fa lu progress tras l'emigraziun dil 17 avel e 18 avel tschentaner e tras il transit, che domonda bia forzas e fa concorrenza alla produenziun indigena. L'entschatta dil 19 avel tschentaner muossa ina constanta carschen dils centrums e della bassa, per part era ina cuorta carschen dils aults tochen 1835 e 50, suenter ina digren tras la carschen dils centrums e l'emigraziun. Il 20 avel tschentaner representa a sia entschatta ina nova carschen els aults, in niev prosperar dell'agricultura.

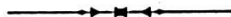

Mutaziun della populaziun en divers temps e loghens.

	Dagl onn tochen e eun igl onn	nashien- tschas	mor- toris	matri- monis	Sin 100 nash. mieran :	nash. per létg	
Grischun	1895 - 1904	25713	19892	6576	77	3,9	10 onns
Surrein	1786 - 1803	141	137 ¹⁾	43	97	3,2	{ ¹⁾ 1799 : { 22 mortoris
Sumvitg-Surrein	1650 - 1700	1656		356		4,3	
	1701 - 1740	1076		253		4,2	
	1770 - 1803	1249	1084	229	87	5,4	
	1656 - 1719	1913	1649	433	87	4,4	
Trun	1638 - 1664			128			27 onns
	1665 - 1686	533	482	108	90	4,9	{ 24 nash. { p. onn.
	1711 - 1719	177	132	31	75	5,7	
	1711 - 1800	1765		344		5,1	{ 16 nash. { p. onn.
	1722 - 1744	373	383	94	102	4,0	
	1750 - 1800	1119	1113	205	99	5,4	
Schlans	1633 - 1650	116	43	28	37	4,1	
	1651 - 1700	196	186	46	94	4,2	
	1701 - 1750	140	149	45	101	3,1	
	1751 - 1800	151	161	34	107	4,4	
Danis	1788 - 1803	118	115	23	97	5,1	
Breil	1628 - 1634	196		33		5,9	28 } nasch. 15 } per 12 } onn 9 }
	1671 - 1700	461	221	81	48	5,7	
	1701 - 1750	634	621	152	98	4,1	
	1751 - 1800	456	537	111	117	4,1	
Siath	1647 - 1670	169		50		3,3	
	1690 - 1750	367	229	75	62	4,8	
	1751 - 1790	245	150	63	61	3,8	
Rueun	1631 - 1803	1603		334		4,8	
	1655 - 1803	1327	1144		86		
Pigniu	1628 - 1680	67		27		2,4	
	1681 - 1770	168	153	61	91	2,7	
	1681 - 1803	239	218		91		
Andiast	1628 - 1803	1287		264		4,8	
	1670 - 1803	956	916	216	96	4,4	
Val S. Pieder	1632 - 1644	360	228	75	63	4,8	
	1632 - 1655	536	360		67		
	1651 - 1700	1038	855		82		
	1661 - 1680	475	377	111	79	4,2	
	1701 - 1750	832	867	212	104	3,9	
Vrin	1652 - 1803	1516	1224	367	81	4,1	

	Dagl onn toeben e eun igl onn	nashien- tsehas	mor- toris	matri- monis	Sin 100 nash. mieran :	nash. per létg	
Surcasti-Uors	1724—1803	484	442	94	91	5,1	
Razen	1653—1662	142	72				10 onns
	1672—1704	165	174		105		33 onns
	1705—1736	147	147	31	100	4,7	32 onns
	1753—1779	199	189	53	94	3,7	27 onns
Flèm	1691—1800	2293	2079		91		
	1720—1800	1722	1581	479	92	3,5	
Trin	1691—1800	2029	1838		91		
Valendau	1714—1803	1454	1504	317	103	4,5	
Igis	1647—1740	661	791	197	120	3,3	54 onns
	1749—1808	891	1033	240	116	3,7	60 onns
Mastrilserberg	1689—1798	816	663	212	81	3,8	
(catol.)	1689—1803	856	700		81		
Untervaz (catol.)	1779—1798	398	395		99		
Untervaz(prot.)	1701—1750	364		108		3,3	
	1751—1800	486		123		3,9	
Malans	1750—1799	1126	1239	266	110	4,2	
Zebras (prot.)	1687—1766	1013	1098	217	108	4,6	
Zebras (catol.)	1760—1779	1050	910	252	87	4,1	
Haldenstein	1721—1779	802	695		87		76 onns
Termin (prot)	1680—1779	1073	950		86		104 onns
Termin (catol.)	1750—1779	506	347		69		
Tusaun	1761—1806	825	884		107		
Andeer e Pignieu	1734—1782	782	765	153	98	5,1	
Pignieu	1782—1806	70	60	30	86	2,3	
Andeer	1782—1806	296	271	61	95	4,8	
Nueina e Hinterrein	1631—1642	207	145	47	70	4,4	} 1) 1784 e 91 mauncan pia 102 onns 76 onns
Nueina 1)	1697—1808	1298	1271	301	98	4,3	
Hinterrein	1709—1807	421	385		91		
Riom	1727—1804	526	477	113	91	4,6	
Conters	1725—1804	356	271		76		
Savognin	1786—1806	268	234	57	87	4,7	
Salux	1786—1806	183	168	43	92	4,2	
Persons	1787—1807	78	54	12	69	6,5	
Stalla (prot.)	1786—1806	150	101	32	67	4,6	
Casti	1780—1800	71	76	25	107	2,8	

	Dagl onn tochen e cun igl onn	nasehien- tsehas	mor- toris	matri- monis	Sin 100 naseh. mieran :	naseh. per létg
Celerina	1608—1642	399	380	73	95	5,4
	1770—1803	270	298	82	110	3,3
Samada	1641—1770	1929	2046		106	
	1780—1810	365	369	64	101	5,7
Zernez	1760—1798	584	702		120	
Lavin	1763—1803	367	410		112	
Suosch	1763—1803	418	439		105	
Soglio	1651—1800	1918	1812		95	
Maladers	1777—1807	109	106	37	97	2,9
Peist	1764—1804	263	231		88	
	1780—1806	176	165	53	94	3,3
Langwies	1763—1803	372	280		75	
Grüsch	1696—1723	358	330	94	92	3,8
	1753—1802	630	559	165	89	3,7
Tavau	1789—1803	797	643		81	

1780—1803.

La mutaziun della populaziun en 24 onns:
1780 tochen e cun 1803.

	naschient- sehas da 1780—1803	mortoris da 1780—1803	diember dils mortoris sin 100 nasch.	matrimonis da 1780—1803	diember dils affonts pro lètg
Grischun (tenor tabella suond.)	25284 21850	22993	91	5518	3,9
Breil	382	300	79	71	5,3
Sumvitg-Surrein .	892	784	88	173	5,1
Schlans	57	71	124	18	3,1
Trun	604	598	99	95	6,3
Rueun	201	207	103	45	4,4
Pigniu	51	41	80	20	2,5
Andiast	173	164	95	37	4,6
Sursaissa	555	474	86	121	4,5
Siath	125	94	75	31	4,0
Flond	146	89	61	33	4,4
Glion	265	296	112	75	3,6
Laax	164	145	88	35	5
Ladir	70	68	97	18	3,8
Ruschein	148	101	68	26	5,6
Riein	151	120	79	51	2,9
Luvèn	205	209	102	75	2,7
Sagogn (catol.) . .	146	124	85	47	3,1
Schluein	143	127	89	40	3,5
Sevgiein (catol.) .	146	124	85	47	3,1
Valendau	387	309	80	86	4,5
Tenna	130	104	80	27	4,8
Stussavia	500	349	61	170	2,9
Vrin	331	260	78	73	4,5
Surcasti-Uors . . .	120	120	100	28	4,2
Val S. Pieder . . .	343			82	4,1
Razen	236	214	91	57	4,1
Trin	569	531	93	177	3,2

	nascien- tsehas da 1780—1803	mortoris da 1780—1803	diember dils mortoris sin 100 naseh.	matrimonis da 1780—1803	diember dils affonts pro lètq
Flèm	536	450	84	143	3,7
Tumein	448	380	85	134	3,3
Trans	35	35	100	5	7
Seglias	217	216	99	57	3,8
Scheid	172	140	81	44	3,9
Scharans	182	204	112	65	2,8
Fürstenau	80	86	107	20	4
Veulden	129	92	71	28	4,6
Almens (prot.) . .	93	80	86	16	5,8
Flerden	85	91	107	17	5
Masein	145	115	79	69	2,1
Präz	202	180	88	43	4,6
Sarn	255	217	85	72	3,5
Tusaun	493	499	101	97	5
Tschappina	214	160	75	52	4,1
Urmein	108	105	97	35	3
Medels	96	73	75	27	3,5
Sufers	181	148	82	41	4,4
Zillis	185	166	90	49	3,7
Donat	194	189	97	46	4,2
Mathon	129	96	74	43	3
Guarda	381	381	100	117	3,2
Lavin	204	216	105	58	3,8
Suosch	220	227	105	60	3,6
Zernez	299	407	136	79	3,7
Brail	34	47	138	10	3,4
Campovast e Ponte	167	198	118	44	3,7
Pontresina	170	203	119	47	3,6
Bevers	85	109	128	30	2,8
S. Murezzi	137	175	127	31	4,4
Scanfs	166	214	128	42	3,9
Zuoz	306	319	104	83	3,6
Sils	127	134	105	43	2,9
Cinuos-chel	65	61	94	55	1,1 ¹⁾

1) A Cinuos-chel vegnevan lètqs serradas ord auters vitqs della Giadina.

	naschien- tsehas da 1780—1803	mortoris da 1780—1803	diember dils mortoris sin 100 nasch.	matrimonis da 1780—1803	diember dils affonts pro lètg
Castasegna	149	131	88	43	3,4
Bondo	134	173	116	42	3,1
Soglio	326	305	93	88	3,7
Stampa	266	241	91	61	4,3
Vicosoprano	238	190	80	66	3,6
Fideris	302	216	71	80	3,7
Klosters	744	505	68	191	3,8
Serneus	133	106	80	44	3
Conters e. P.	118	110	93	36	3,2
Küblis	282	256	91	63	4,4
Saas	270	239	88	63	4,2
Luzain	382	326	85	69	5,5
Grüsch	302	253	84	85	3,5
Schiers	846	679	80	190	4,4
Fanas	245	205	84	59	4,1
Valzeina	179	127	71	56	3,1
Fläsch	277	243	88	—	—
Jenins	315	293	92	—	—
Maienfeld	735	737	100	—	—
Malans	563	575	102	—	—
Cuera	1887	1942	102	—	—
Haldenstein	242	206	85	62	3,9
Termin (catol.)	309	253	82	81	3,8
Termin (prot.)	277	226	81	66	4,1
Untervaz (catol.)	462	442	96	106	4,3
Zebras (catol.)	561	406	72	107	5,2
Igis	336	343	102	88	3,8
Mastrils (catol.)	243	223	92	54	4,5
Wiesen	107	95	89	25	4,2
Peist	168	150	89	50	3,3
Maladers	93	85	91	27	3,4
Castiel, Lüen, Cal- freisen	130	110	85	41	3,1
S. Peter, Molinis, Pagig	226	166	74	45	5

Naschientschas, mortoris e matrimonis en divers decennis.

	Samaden		Soglio		Razen			Trin		Flèm		Vrin			Val S. Pieder			Surcasti-Uors			Rueun		
	nasch.	mort.	nasch.	mort.	nasch.	mort.	matr.	nasch.	mort.	nasch.	mort.	nasch.	mort.	matr.	nasch.	mort.	matr.	nasch.	mort.	matr.	nasch.	mort.	matr.
1631—1640																					104		27
1641—1650	175	137													293	218					116		30
1651—1660	160	113	122	70											250	118					110		23
1661—1670	179	152	106	118								120	60	23	267	177	57				97	86	21
1671—1680	189	163	106	94	60							94	62	16	208	200	54				79	81	25
1681—1690	133	162	126	98	33	58						75	56	19	150	163					85	83	17
1691—1700	145	178	149	152	54	43	18	155	123	166	138	110	107	31	163	197					70	68	24
1701—1710	157	168	121	127	74	60		163	146	167	167	94	96	27	144	225	50				63	74	26
1711—1720	157	197	110	136	39	62	6	163	172	192	192	93	87	19	148	193	25				73	67	21
1721—1730	144	147	153	143	42	36	12	163	149	236	191	98	64	19	134	170	43				87	72	18
1731—1740	139	168	143	126				169	153	201	211	95	75	27	198	173	49	56	60	15	93	86	23
1741—1750	138	164	103	146				181	158	177	271	100	68	24	208	106	45	72	43	8	100	55	14
1751—1760	116	167	125	103				191	181	237	229	86	88	22	157	91?	30	77	78	15	99	37	19
1761—1770	92	130	138	88	79	65	20	167	150	219	189	103	82	22	198	?	30	66	58	14	108	80	20
1771—1780			137	156	97	65	20	225	200	194	215	125	75	23	199	42?	24	57	41	12	118	103	26
1781—1790			147	91	100	90	20	213	185	221	173	125	98	17				62	56	7			
1791—1800			132	164	88	84	20	239	221	244	203	137	119	39				48	50	16			

	Siath			Andiaſt			Breil			Schlans			Trun			Sumvitg-Surrein				
	naseh.	mort.	matr.	naseh.	mort.	matr.	naseh.	mort.	matr.	naseh.	mort.	matr.	naseh.	mort.	matr.	naseh.	mort.	mair.		
1631—1640				112		14	187	172												
1641—1650				80		10	168	110	7?	50	25	3								
1651—1660	75		17	45		14	91			45	35	5			52	379		60		
1661—1670	65	54	23	83		9	76			38	53	10		216	39	344	293	82		
1671—1680	82			110	77	17	183	85	34	48	36	8	260	221	52	338	305	84		
1681—1690	73			81	67	13	143	59	33	43	30	10				266	245	72		
1691—1700	60	43	10	79	51	16	135	77	14	22	32	13		192	47	270	178	48		
1701—1710	61	36	13	83	48	18	117	66	17	13	15	7		128	45	272	204	58		
1711—1720	65	37	11	74	40	19	137	139	31	31	28	13	185	132	33	264	313	57		
1721—1730	55	43	15	61	53	11	120	126	34	42	24	6	180	141	38	242		67		
1731—1740	65	36	10	47	59	17	117	145	31	31	46	7	153	177	46	298	326	71		
1741—1750	56	30	14	79	64	18	143	145	39	23	36	12	135		25					
1751—1760	63	51	15	61	64	19	152	216	36	43	27	9	154	185	41	349				
1761—1770	48	45	20	48	67	12	127	150	37	40	40	8	189	185	53	406	344			
1771—1780	72	24	11	63	72	16	177	171	38	22	35	5	266	231	44	391	318	68		
1781—1790	62	30	17	69	60	12	166		29	24	30	6	253	228	25	364	302	71		
1791—1800	36	41		72	72	15	145		28	22	29	6	240	272	39	369	363	65		

L'emigraziun sur mar 1821—1860.

	Els Stats uni ni America dil nord														Total	Brasilia			Total	Au- stralia		Total	
	1821	1831	1841	1845	1846	1847	1848	1849	1850	1851	1852	1853	1854	1855		1854	1855	1856		Total	1854		1860
	— 1830	— 1840	— 1844																				
Plessur		35		80	51	56	25	15	5	10	30	11	38	63	419		9		9	1	429		
Il Plaun		10	15	15	25	75	83	42	2	2			6	37	312	25	5	8	38		350		
Landquart sut		330	100	155	237	113	64	32	18	20	36	21	43	349	1518		212		212	3	1733		
Landquart sura	5	350	40	170	213	87	33	16	9	3	6	10	20	175	1137		12	19	31	4	1172		
Albula		50	20		1	16	1	3	1				1	18	36	147				3	150		
Montogna		10	20	10	6	16	9	5	15			9	16	58	74	248	8		8	10	266		
Valrhein	20	15			3	1	12	33	9			18	13	87	25	236	10		10	8	254		
Moesa		5			1		1	1						1	1	10					10		
Rhein ant.	10					2		16	16	29	8	6	54	44	185						185		
Glogn		20	20		19	49	1	14	5	2	4	12	84	85	315	4	2		6		32		
Maloja				5		11				2		2		1	21		4		4		25		
Bernina		5													5				237		242		
Inn							1	2							3	6		2	2		8		
Val Mustair				5										1	6						6		
	35	830	215	440	556	426	230	179	80	68	112	91	409	896	4565	47	244	29	320	266	5151		

Tabellas sur il diember della populaziun de 1600–1910.

Ina drumbraziun uffiziala ha giu liuc anno 1803 per l'emprima gada. En diversas contradas haveva ins drumbrau 1780 il pievel. Las indicaziuns sur il diember dils habitonts avon quei temps ein contenidas els protocolls digl uestgiu ni en ils cudischs dellas differentas pleivs; ellas han per part in caracter approximativ, per part exact. Mo era la dumbraziun da 1807 ni 1808 ei buca adina gesta; ei se tractava de furnir truppas auxiliaras a Napoleon, e pliras vischnaucas han mo numnau il diember presapauc, autras aunc sminuiu quel.

	1656	1683	1803	1808	1835	1850	1888	1910
Breil	530		1030	900	1241	1086	848	1032
Mustér ²⁾		1300	1040	943	1436	1260	1332	1714
Medel	700		610	610	730	609	535	504
Schlans	180		130	86	112	169	175	194
Sumvitg	1300	1400	1420	1050	1411	1353	1169	1322
Tujetsch			900	900	1121	979	768	831
Trun	900		800	825	1048	1047	980	1227
Andiast	250		230	180	273	242	223	242
Sursaissa	900		690	680	839	831	728	635
Pigniu	400 ¹⁾ }		60	72	86	70	82	81
Rueun			334	279	344	365	390	496
Siath	226		203	181	239	239	202	190
Uors I./F.			400	342	448	443	378	383

1) 1643: 460 habitonts a Rueun e Pigniu ensemen.

2) Tenor P. Placi a Spescha ha la Cadi 1796 la suondonta populaziun: Mustér 1023, Tujetsch 814, Medel 625, Sumvitg 1323, Trun 727, Breil 1017.

	1716	1803	1808	1835	1850	1888	1910
Cumbel		360	} 406	377	278	331	279
Peiden				105	91	115	150
Camuns	130	200		121	77	103	92
Duvin		117	} 400 cun Uors	130	105	113	93
Tersnaus 1)	} 300	} 250		} 276	} 228	78	73
S. Martin						118	87
Surcasti	} 190	} 240	242 c.	150	162	160	150
Uors-Lumneza			Vignogn	171	156	111	65
Vignogn			160	191	199	151	143
Degien		24 3)	232 4)	284 4)	255	215	212
Lumbrein		630	719	670	529	535	540
Morissen			233	293	250	169	185
Surculm		135	112	152	123	68	75
Val 2)	600	1000	707	782	761	708	739
Vella		709 3)	199	301	229	267	300
Vrin	315	460	365	512	466	391	393

1) 1643 havevan Uors-Surcasti, Camuns e Tersnaus e S. Martin 700 habitonts.

2) Val 1656: 800 habitonts.

3) 1803 ei Peiden e Degien cun Vella, e sut quels 24 a Degien ei mo la pleiv Fraissen de capir v. d. las treis casas dils signurs, che eran en possess de baselgia e casa pervenda.

4) Cun Rumein e Vatz.

	1656	1803	1808	1835	1850	1888	1910
Falera	360	350	347	428	415	329	338
Flond		182	182	218	192	188	161
Glion		426	337	574	613	787	1148
Castrisch		275	303	420	469	395	392
Laax	266	195	180	227	277	308	278
Ladir	} 266	102	91	115	98	108	91
Ruschein		225	212	257	245	252	280
Pitasch		90	86	108	96	116	89
Riein		238	234	231	218	178	150
Luyen		301	267	359	297	270	275
Sagogn	} 750	399	407	584	535	441	470
Schluein		228	235	427	366	409	514
Schnaus		100	110	136	126	116	121
Sevgiein	196	152	139	192	173	160	218
Strada				65	56		49
Valendau ¹⁾		463	463	618	555	463	483
Versomet		357	267	380	329	330	327
Tenna		157	157	201	162	153	140
Stussavia		770	748	837	685	526	410

1) 1594: 600 habitonts.

	1643	1710	1735	1803	1808	1835	1850	1888	1910
Alvaschein			122	123	} c. Casti 352	187	156	144	165
Mons		84	110	114		157	155	119	104
Mutten				98	79	139	120	105	100
Obervaz ¹⁾			551	713	675	872	886	768	909
Stürvis		136	102	112	112	173	179	178	136
Alvaneu	283 ⁵⁾	500 ⁵⁾	302	247	247	407	354	321	406
Brinzeuls	} c. Surav. 350	260 ⁴⁾	100	210	210	195	191	146	149
Lonsch		215	201	221	221	306	353	350	301
Schmitten			79	102	102	198	205	217	245
Surava	} c. Stürvis e Alvasch. 450		80		88	163	159	137	160
Casti ²⁾				120		88	135	199	240
Stalla-Bivio	150	140	162	257 c. Marmor.	182	236	211	158	129
Conters			130	160	131	196	182	156	148
Marmorera					143	173	156	151	138
Mulins ³⁾			208 ³⁾	291 ³⁾	264 ³⁾	95	120	130	106
Parsons			108	89	107	117	123	132	114
Riom	} c. Conters 350		289	252	265	285	294	240	216
Roffna							110	131	106
Salux		380 ⁶⁾		272	234	384	413	310	278
Savognin		530	380	365	385	446	469	505	477
Sur						149	163	137	174
Tinizun	} 550 c. Roffna Mulins e Sur		365	347	336	399	411	436	399
				cun Roffna					

¹⁾ Ardüser di 1629: 900—1000; il protocoll della visitaziun digl uestg 1623: 500 communicants.

²⁾ Cun Mons ed Alvaschein 1623: 300 communicants.

³⁾ Cun Sur 1780: 220, 1735 cun Sur; 1803 e 1808 cun Roffa e Sur.

⁴⁾ Cun Surava.

⁵⁾ Cun Schmitten.

⁶⁾ Cun Parsons.

	1669	1690	1716	1803	1808	1835	1850	1888	1910
Cazis				420	353	681	755	713	720
Flerden				142	148	181	122	114	120
Masein				198	223	301	282	225	215
Portein					48	54	65	47	30
Prüz				286	261	400	303	232	196
Sarn				393	203	258	259	179	144
Tartar					108	177	170	185	157
Tusaun ¹⁾				557	494	811	769	1069	1301
Tschappina				330	335	364	251	226	197
Urmein				158	162	167	133	95	89
Avers ⁶⁾				370	311	337	293	221	183
Hinterrhein				150	138	188	163	133	151
Medels	112	134	153	119	125	116	89	56	66
Nueina				299	309	411	344	213	183
Splügen	324	360	374	279	280	349	494	413	393
Sufers	164	186	206	201	205	232	184	118	126
Andeer ²⁾				402	408	549	591	575	553
Casti-Clugin						79	86	69	58
Donat-Rongellen ³⁾				326	338	167	188	121	138
				+81	+83	+81	+63	+50	+51
Ferrera ⁴⁾				220	167	211	167	162	129
Lohn ⁵⁾				110	80	107	97	80	54

1) 1600: 440; 1608: 450 e 1780: 566.

2) 1780: 501.

3) 1780: 376 + 75.

4) 1780: 157.

5) 1780: 126.

6) Avers 1665: 498.

	1803	1808	1835	1850	1888	1910
Almens	201	219	333	226	226	205
Feldis (Veulden) .	156	146	197	164	149	152
Fürstenau	107	134	195	304	316	233
Pasqual	224	245	299	323	279	305
Pratval				82	67	64
Rodels 1)	106	110	148	135	134	136
Rotenbrunnen . .	127	75	103	92	80	92
Scharans	336	341	444	416	492	430
Scheid	219	219	247	222	195	143
Seglias	277	270	321	295	441	537
Tomils	202	197	214	226	279	274
Trans	84	84	116	104	78	59
Bonaduz	322	295	685	581	603	796
Domat	600	663	1029	1247	1445	1660
Razen	220	256	498	508	489	585
Favugn	400	368	514	482	631	622
Flèm	762	762	997	906	791	890
Tumein	500	516	929	770	585	629
Trin	685	680	1072	919	775	735

1) 1629: 158 habitonts.

	1780	1803	1808	1835	1850	1888	1910
Ardez ²⁾	531	511	460	599	586	638	561
Guarda	290	310	224	320	280	262	219
Lavin	285	305	293	359	367	245	235
Suosch	346	368	293	404	401	364	292
Tarasp		320	315	403	357	322	285
Zernez	546	392	458	634	603	555	622
Remüs	537	550	573	681	621	533	550
Samnaun	260	337	266	387	313	317	343
Schleins	490	500	438	356	571	627	585
Fetan ¹⁾	591	502	502	538	506	434	409
Schuls	847	900	869	989	912	947	1168
Sent	891	950	905	1122	941	1013	936
Bevers		173	150	226	181	151	219
Celerina		250	252	351	245	296	696
Madulein		83	85	93	63	72	91
Ponte-Campovast		250	232	269	232	211	234
Pontresina		290	240	262	270	510	970
Samaden		440	417	527	412	843	1272
St. Moritz		183	705	262	228	710	3275
Scanfs		450	379	488	439	402	457
Sils		224	263	233	219	194	228
Silvaplana		233	221	293	205	299	358
Zuoz		430	466	393	423	429	657

1) 1587: 900 habitonts.

2) En Giadina ein 1910 ils luvriers talians vid la via fier Bevers-Schuls era vegni quintai sco habitonts, cheu ein ei subtrahai, aschia 1888 en Portenza.

	1780	1803	1808	1835	1850	1888	1910
Tavau	1805 ¹⁾	1827	2294	2294	1680	3891	11305
Fideris ²⁾	404	378	367	505	460	405	352
Furna	188	176	172	235	216	185	195
Jenaz	541	600	512	807	806	891	795
Klosters	753	947	949	1286	982	}1452	}1702
Serneus	274	246	265	341	320		
Conters					195	176	184
Küblis					455	512	498
Saas	eun S.Antönien				469	470	424
Luzern	640	760	657	822	297	876	844
St. Antönien	440	400	380	296	370	357	326
Grüsch	447	442	434	834	614	636	631
Schiers	1018	1084	1210	1692	1741	1767	1732
Fanas	277	330	340	440	373	278	261
Seewis	725	710	685	886	791	966	948
Valzeina	172	180	116	174	243	215	165
Fläsch	342	366	367	495	441	408	401
Jenins	380	453	391	518	458	417	461
Maienfeld	796	893	787	1221	1232	1227	1327
Malans	677	800	738	1050	912	948	1101
Cuera		2494	2321	5489	6233	9259	14489

1) Cun 98 habitonts d'Arosa.

2) Ord Portenza eran 1780: 452 habitonts absents.

	1780	1803	1808	1835	1850	1888	1901
Says						184	138
Haldenstein	} 4360	349	335	557	492	418	466
Trimmis		735	532	1105 ²⁾	888 ³⁾	757	721
Untervaz		729	652	1150	1097	1065	932
Zizers		776	607	1015	925	1140	1164
Mastrils		332	171	500	460	379	425
Igis		461	432	741	637	1057	1779
Misox			5013	4342	5336	6165	6028
Bergaglia		2170	2089	1842		1814	1817
Puschlav		3020	2677	4215	3888	4107	5005
V. Mustair		1420	1434	1675	1483	1490	1574
Scanvitg		1181	1253	1779	2907	2865	3157
Ligia grischia		30939	28328	38012			
Casa de Diu		27818	26007	36970			
X Dertgiras		14740	14115	20265			
Grisohun	66766?	73497	68450	95247	89895	94810	118262

1) 1585: 550 habitonts.

2) Cun Says e Valzeina.

3) Cun Says.